

KELETKEZÉSÜNK IRÓNIAJA*

I.

*Pünkösdi glosszák előfutama, majd
pillantás egy visszapillantásra
és epilógus*

Nektek

*

HEJ, HELY!

*Szeretettel ajánlom a példaadó,
85 éves Albert Gábornak 2014. 10. 30-án*

Van úgy
hogy megnyílik a Föld

lüktetés kábelében
oksági huzalok

egy kigombolt rák
vagy skorpió lehetne

és minden íze
tövéig látszik
mikor tapshelyzetbe
hozza páncélzatát

---

* A Napút írói önlexikonában *A keletkezés iróniája* címet adtam önszócikkemnek. Ez utalás a befejezetlen jelenvalóság megannyi átmeneti arcára.

<http://www.naputonline.hu/wp-content/uploads/2019/06/nszcikk-alapdok.pdf>

sorok lapok és fejezetek
zsigerülnek
az újratakarás előtt

abból olvas
az összes
Nostradamus
eljövőt kinek
Hűség a neve

mert soha

az eltávozók
szentföldje
lesz az igaz
hanem
a helyet
megvallóké.
2007.

'LESZ MÉG NEKÜNK MÚLTUNK'

Balaskó Jenő, avantgárd költő írta le (1990., *Kráter, Ilyen éjszakát hagyatok*) elhivatottságának történelmi árszpoétikáját egyik, rádióban elhangzott interjúja megidézésével.

„– **Mi az, hogy avantgarde?**

– *Miazhogy! Avantgarde! – Eredetileg katonai szakszó,*

én is így szeretném értelmezni. Elővéd; élcsapat.

– – –

–**Kinek dolgozik? A mának, vagy a holnapnak?**

– *Inkább a tegnapi. Remélhető: lesz még nekünk múltunk.*”

A tényleges *avantgárd* is örök, csak az elnevezése közelmúltbéli. Nem *szerepjáték*, hanem természetes előre lépés, megelőlegezve a másik láb utána lendülését. Aki átlépi a *jelent*, maga után rántja a *múltját* is, ami a leendő *otthona*. Az „*élen járónak*” – nem tehet mást – „az élet a tét”, ahová nem csak beszabadulhat, hanem vissza is vonulhat. Balaskó Jenő *Görgei Artur* 1848-49-es katonai pályájának stratégiájával példázza a szerinte való avantgardizmust. Ekképp poentírozza a párbeszéd végét:

„– *Mi az, hogy avantgarde?*

– *Miazhogy! Utóvéd, előre!*”

TANÚSÍTVÁNY ÉS MŰBIZONYLAT¹

Olyan *réguolt* arcot ölt nekem a *jelen*, mint egy mai könyvhöz képest a *Szentírás-i tekercs*. Leteper a *Heidegger*-honosította *létmegértés prófétasága* és régmessziről méregetem a csodát, hogy emborsorba születtem. Bármivé is lettem emberfiaként, az *Titeket* dicsér.

---

¹ A visszapillantó interjú címe a 17. oldaltól.

2011-ben ért a meglepetés, amit az engem *valamivé* tevésetek jóakarátának tulajdonítok.

Ami az irodalmi életet illeti, ekkoriban kölcsönösen lemondunk egymásról, mert a kioltott cigaretták maradvány-létét éltem a „rendszerváltás” hamutartójában.

Korábban is, főként, a hibás termék-voltomon sajnálkozók próbaszivarja voltam, ezután már az sem. Mégis telefonon keresett egy női hang Erzsébetvárosból. Az időszak Vattamány Zsolt polgármesterségére esik. Soha nem számítottam többnek, mint egy közömbös-, vagy lakáskérélmével kellemetlenkedő ottani lakos. Ez volt természetes. Most pedig úgy kerestek, mintha „valaki” lennék. Légszomjas várakozásba kezdtem akár a pattanásos kamasz, amikor egy vágyott leány szólítja meg. A pszichém belepirult.

Németh Erzsébet, a Hernád utcai általános iskola magyar-tanárnője interjú csokrot gyűjtögetett az irodalom kerületi művelőitől. A leendő könyv mecénása az önkormányzat. Engem soha nem jegyzett az ilyesfajta nyilvánosság, még ha örültem is volna neki. – *Honnan a fenéből vette, hogy létezem?* – csóválgatott a talány, majd lassúdan beleéltem magam, végül komolyra vettem.

Németh Erzsébet 21 kérdést tett föl. Nem csak számossága a számmisztika kegyelt számneve, de a kérdésekben rejlő látótávolság is megfogott. Ismeretlen pályatárs jártasságára utalt, nem pusztán a buzgó *közművelőre*.

Nem lehetett nem komolyan venni. Istenadta alkalommá fogadtam a jelentkezését. Legalább a léttörténetem rövid vázlatának átgondolására szorít, amit családtagjaim kedvéért sem kéne elfelejtenem. Azon is morfondíroztam, bármennyire is én vagyok elbeszéléseim alanya, minél inkább ragaszkodom annak palástolatlan személyességéhez, annál megfoghatóbb lehet az idegennek is. – No persze, ha a személyesség nem „személyeskedést” jelent, hanem a közös környezetbe olvadt énem megélését.

Ekkoriban Németh Erzsébet volt az egyetlen, aki „megrendelte” tőlem az íráságot, én pedig a megrendelést pályázatként igyekeztem értelmezni. Az a becsvágy üzemeltette céltudatomat, hogy elnyerjem *Valakik* elismerését, mint egy jobbfejta *dohánytermék*. Kedvük kerekedjen rám gyújtani.

‘Pályázati kísérletem’ akként végződött, ahogyan a legtöbb sóvárgás szokott: elsőként nem azok emelték rám biztató

tekintetüket, akiknek kerestem a szemét. De a rejtjeles kárpótlás mégis megérkezett. Megkettőződünk, mert az interjú érdemi tartalmán, Németh Erzsébettel, szerzőtársakként osztozunk. Ihlető kérdései nélkül ma sem tudnám, miről hallgatok. Együtt viselhetjük az érdektelenség terhét, avagy az elégtételt, hogyha elbeszélésünk nem válik a *történelem könyvvitelének* törlendő (*sztornírozandó!*) adatává.

De ahogy kezdtem volt, a főnti *jelen* is oly távol sodródott, mint a valahai tekercs–másolók. Időközben mindannyiunkon otthagya keze nyomát a türelmetlenül siető *keletkezés*. Annyira, hogy meg sem ismerjük egymást, kölcsönösen vonva ki magunkat ama küldetésből, hogy a *Másikunk* hajléka legyünk.

Csak a főntiekkel magyarázhatom, hogy a „*mit jelent nekem az elmúlt jelen, és mit jelentek én neki(!?)*”, miért lett számomra oly elementáris kérdés, amelyik a betörők kérlelhetetlenségével szorít a falhoz.

Most, mint az első randevú elé sietőt, szabadságvesztésre ítél a sokszoros kétség, hogyha találkozom vele, miként is szólítsam meg *tulajdon Időmet*. Csőrén lépek elé, mindössze a lerongyolódott bizalom fügefafa levelében. Ahogy Ő nekem, én úgy neki, nem egyéb vagyok, mint a rossz hírbe hozott idegen.

KITÉRŐ

Georg Wilhelm Friedrich Hegel motoszkál fejemben, aki *keletkezésében* kapta el az *igazságot*, három szökkenéssel végezve el a dolgok fogalmi teljének ugróiskoláját. El is híresült a társadalmat forradalmasan '*keletkeztetők*' körében a hegeli *triád*: *tézis*, *antitézis*, *szintézis*. Az utóbbit a megelőző két tétel *igazságának* nevezte.

Régi ügy a nála feltámasztott dialektika regényessége, mert a szónoklattanhoz tartozott az érvelő vitatkozás dialektikus művészete. Ma már általános érvénye is kézenfekvő, mert minden kölcsönhatásra kiterjeszhető a két- vagy több, egymásra ható ember tudat-minőségének a dialógus logikájával gerjesztett változásához hasonló módosulás. Igazában Platón az eljárás ősatya, amellyel egyetlen valamit firtatnak párbeszélő alakjai: *létezik-e egyáltalán, és a legfőbb jó ítélete szerint, mi az a dolog, amit a szavak forgatnak?*

El is hiszem a nálam okosabbaknak, hogy ez a filozófia alaptárgya ma is. Arisztotelész óta *metafizikának* nevezik, a 18. század óta pedig *ontológiának* – *léttannak* – is.

Platón azzal mérte valamely dolog tökélyét, hogy milyen mértékben felel meg az *ideájának*. Hegelnél, a tudomány árnyalódásának eredményeképp, már az a mérce, hogy valamilyen tárgyiasult dolog mennyire felel meg a *fogalmának*. A kifejlés hierarchiája tehát nem változott, csak a fogalom általi *'kézzelfoghatósága'*. Következésképp, bármilyen kifejlett forma a saját keletkezése múltjából ered, és meggyőző létezésének piramisa *létfokozatokban* is mérhető. Az ismeretfejlődés mai csúcsa a *fogalom fejlődése* – ha szabad ilyen félrevezetőn fogalmazni! –, mert csak az *emberi alany fejlődik*, de a hozzá tartozó tárgyak nem. Azokat ő *fejleszti* fogalmaival, intézményeivel együtt. S mivel a „világ teremtése” is hat napig tartott, semmilyen kézzel fogható dolog létesülése sem bújhat ki időbeli kiterjedése alól. Annak folytonossága csak az intuíció eseteitől szakadozik, amikor egyik pillanatról a másikra „teremtődik” egy új, belső meggyőződésünk. Maga a természet épp olyan összefüggő, mint az óceán víztömbje (Leibniz). De a „fogalomfejlődés” történelmi léptékében rendszerint eltekintünk a sok apró *'teremtődés'* lépcsőfokától. Mivel a hegeli logika csak a teremtődés szekvense – a *teremtettség* sokszorozódó szabálykövetése –, a hozzá hasonló gondolkodásmódot *spekulatív filozófiának* nevezik, lévén, hogy az intuitív *nézőpontok* vándorlása is a része. Egészében véve, úgy hangzik némelyeknél eme filozófia kiértékelése, hogy *észjárása a 'teremtés logikája'*.

Hegel beírta a fogalom „teremtődésének” dialogikus-dialektikus, ember általi teremtésének kimutatásával. Ennek jegyében logikáját háromlépcsős fejlődési sorba állította. Lépcsőfokai: a *léttan*, a *lényegtan*, és a *fogalomtan*. Közel hajolva e renchez, annak elsajátítója egyetlen értelmes kijelentéssé kapcsolhatja össze a három fokozatot, ami így mondható ki:

'Van fogalmam a lényeg mibenlétéről, mivel a lényeg nem a semmiben, hanem valamilyen létezőben lakozik.'

De mindez már csak a fogalom felső lépcsőfokán jelenthető ki, deduktív módon, azzal összhangban, hogy Hegel a maga rendszerét a lét-megismerés *módszerének* tartja, mely „módszert” manapság „algoritmusnak” neveznék. Eszerint, fogalmi érettsége előtt a *keletkező* dologról csak ezt nyilatkozhatjuk szerényen:

„Nincs fogalmam a lényeg mibenlétéről,
de közelítő találgatásaim lehetnek.”

A 20. században a *lényeg* kutatása a világháborúk tengeri kigyójává nőtte ki magát. Hegelnek ehhez semmi köze, annál inkább a *'teremtés logikájának'* (ami mégsem egészen emberi), mert a létmegértésből való *levezetéséhez* (dedukciójához) ragaszkodó Hegel nem volt forradalmár, annál inkább azok, akik a *világ nemzeteinek* jobsorsát a dialektikus módszer *indukciójától* remélték.

Az eredmény keserves lett. Annak a gyermeknek kudarcos törekvéséhez hasonlítható, amelyik előbb akar értelmes mondatokat alkotni, mintsem értené a nyelvet, amit a felnőttek beszélnek. Így a dialektikának, és a „történelem megreformálásának” emberi kézbe vétele abba az iszonyú, 20. századi *létforgatagba* torkollott, amit az ind filozófia *szamszárának* nevez.

ÖRÖKBEOFOGADÁSI PÁLYÁZAT

Úgy írom a továbbiakat, mint a lelenc, akinek eszmei pártfogói keresik hasonló örökbe fogadóját. Mindössze annyit vallhatnak be róla, hogy személyes életkora ellenére is annyira *múlttalan*, hogy ők sem ismerik. Fölösleges is bemutatató szavakat fecsérelni rá, mert nem változtatnak épp olyan *lényegi* ismeretlenségén, amilyen az alakoskodó *jelenvalóság*. Csupán profil-választási kényszerből terjesztette magáról az alábbi *meg nem írt versét* a rendhagyó írói lexikon önszócikkében.

„Legyek hasznos, mint a szilikon, a poli-dimetil sziloxán, ami:

- színtelen, szagtalan,
- oldhatatlan, nem is reagál a vízre,
- rendkívül hő- és hidegálló,
- elasztikus, viszkózus tulajdonságú, formahű lenyomatképző,
- elektromosan szigetelő,
- kiváló hézagkitöltő,
- hatékony tömítés számos folyékony közeggel szemben.”

Azt gyámjai is elismerik, hogy mindezek nem haszontalan készségek, de érdemes gyanakodni az iránt, hogy ezekből mennyi, és milyen írásos műfajjá alakítható.

Kelendőségem javítása érdekében a feladványt magam is meghánytam-vettem. A csalódás legkisebb esélyére törekedve kísérlem meg az ajánlattevést, hogy múltam híján, *mivé is múltak*.

Szóval, *mivé is múlthatnak?* — Szabadversnek álcázott értekezéseim alapján, *lírikussá*, semmiképp. Valamikor a labdaszedést is kitanultam, de kultúr-meccsek labdaszedője már ne legyek. Epizodistának meg olyan észrevétlen lennék egy színjátékban, mint a találékonyan átugrott emlékezetzavar. Ám lábjegyzetté válni korszakom egyik főszövege alatt, csábító gondolat. Közismert, hogy „*az ördög a kisbetűs részletekben lakik*”, védett helyen. Káprázhat a szem, kardjába dőlhet az erény, meg nem zavarja az ördögöt. De a lehetőség fölött ekképp kezd téblábolni hezitálásom: „*tekintélyes lábak tövében, sem azok szaga, sem az ördögi szerepkör nem vall ízlésemre.*”

Legotthonibban nyelvem köntösében érezném magam, vagy csak nyelvem otthonkájában. A koromnak előnyeiben lavírozó szövegek fölött könyökölve széljegyzeteket, glosszákat eregetnék legszívesebben. Végleg megerősíthetném, hogy glosszáim hasznosak ugyan, de hasznuk jelentősége, mint a szerzőjük, marginális.

PÜNKÖSDI GLOSSZA

*Elmegyek elmenni
maradok maradni
elmegyek maradni
maradok elmenni*

(Weöres Sándor:
Talizmán, részlet)

Miközben szövegekkel pizmogok, egy mókás eset beérett. A két és félezer éves eleai filozófus, Zenon híres aporiáinak egyikévé

lettem. (Az *aporia* = *kiúttalanság*, *Zenon matematikai feladványainak neve*) A legismertebb szerint, Achillesz hiába gyors, még a teknősbékát sem éri utol. Akárhány lépéssel terem is mellette, miközben lép, a béka is halad egy picit. Ez a haladási picinység hiába csökken a végtelenségig, Achillesz számára leküzdhetetlen marad.

Nem gondolok e jó kis matematikai fejtörő megoldására, mert az *utolérni akarás hiábavalósága* az életkedvet önti belém. Most én kerültem a példázat béli főhős, a teknősbéka szerepébe. Lassubbá váltam egy *versenyráknál* is, amelyik bárhogy igyekszik, nem éri el a *lényegemet*. Kihívását semmibe vehetem, mert van, ami sokkal érdekesebb.

Kinyílt alattam a *gravitáció* csapóajtaja. A játékszínen nem kell keresnem többé szerepemet. A „*valamit tennem kell*”-kényszer vezényletével gyakorlom a zuhanásba kapaszkodást. Végre! Régóta mondogatom, hogy nem kellőképp tiszteljük a csodálatos univerzum képkeretezőjét, a lábbal taposott Gravitációt.

Most végre elképedhetek a *szabadesés* tévedhetetlen céltudatán. Mi egyéb, ha nem a Gravitáció nyilalltatná belém, *mit jelent és merre található a „fölfelé”?*

Mi másból tudhatnám meg, hogy a Gravitációnak *ellenállás akarati egyenesétől*, mi esik „jobbra” és „balra”? — Csak úgy mondjuk, hogy *'valami tőlem jobbra- vagy balra esik'*, de ez az „*esés*” már nem „*szabadesés*”. Engem szolgál. Az ellenállás húrját keresztező egyenes két végpontjára feszített *jobb- és balkezem a névadója*.

Ajándékként ismerem föl az *áldások* osztogatásában settengő *iróniát*. Hiszen a legnagyobb áldás sem térhet ki a *Gravitáció* tátongó „*áldása*” elől. Fölemelt ujjából indul ki a *teret teremtő geometria*. A koordináta-rendszer célkeresztjének fix pontja szilárdabb bármely „*bebetonozásnál*”, mert *'abszolút tér'* nem létezik, de *abszolút geometria* igen. — Íme, az irányt nem tévesztő Zuhanás a forrása.

Ki ne ismerné el ezután, hogy csak hitvallását gyakorolja a Természet is? Katekizmusának első mondatát idézem: „*Kezdetben*

vala a zuhanás, és a zuhanás a Gravitációnál vala”. Csakhogy az emberi *létfeljejtés* megsiketítette ugyanót a Természet dogmáinak meghallására. Nem számol azzal, hogy *Isten Igéje* nem a levegőben lóg alá a mennyekből. Nem is! – A Gravitációval szembeszálló ellenállásába kapaszkodik. Önvédelemből teremti az egész világot.

Fütyülhetek a zenoni verseny kihívására, mert eltörpül a *lelepleződés* mellett (ezt jelenti az *apokalipszis*), hogy *Isten Igéje a Zuhanás gyermeke*.

Ő aztán nem lelenc, sőt: Ő az, aki arra született, hogy szembe szálljon szülője zsarnokságával, amelyiknek annyira megvetett fattya, hogy a létezését akarja fölfalni. Szándéka csillapíthatatlan. De a gyermeki engedelmesség is! *Isten Igéje* nem adja föl a tervet üldöztetése semelyik okán, hogy irgalmatlan szülője látókörében maradjon. Annak a természeti *indulat* parancsol, neki az istenember *érdeke*.

A feleselés nem hozzá, hanem a *tulajdonságához* ragaszkodik. Tulajdonolja a *zsarolást*, az *Első Okot* megelőző *Nulladikat*. Nem hoz létre semmit, de annak *eszköze*, hogy a *Teremtőnek* MIT? *teremtenie* legyen oka. *Nulladik ok* a tárgyak *tárgya* az *Egyes* alanyok *alanyával* szemben. Bölcs végzés, hogy *első okká* is csak a *nulladik* után lehet *lenni*. Nem tágíthat az Egy a Zéró kihívásától, amelyikből *él*.

Mikor a *Zuhanással* polemizál, világot a *vádjaival* teremt. Nyersanyag nélkül Ő sem tesz csodát. Amit anyagával kimondani képes, az meg is testesül. A megbékélést nem önkényurával hirdeti, hanem a lelkiismeretnek önmagával.

Ama hiedelem mára elszállt, hogy „*Isten a Semmiből teremt*”. Lelepleződött, hogy a Semmi nem semmi, hanem *létező*.

Zenon mestere, Parmenidész komolyan állította – amiről mi is meggyőződhetünk –, hogy csak *a létező van, a nemlétező nem létezik*. E felfogással a „pozitív gondolkodás” atyja is lett. A *Semmi* nem a *nihil*, hanem az *Ismeretlen*. Birtokba csak *létező* vétethet akár ismeretlenül is. *Jelentést a Teremtő, nevet az Ember* ad neki.

Tehát a világteremtés előfeltétele a *Nulladik Létező* akkor is, ha ellenséges arcot mutat, amilyen a *Zuhanás*.

Mostmár elhiszem, hogy a *szereetet vonzása és az ellenállás taszítása* egyenlőn részesült az áldás huncutságából. Egyetlen tőnek – a *kétarcú létezőnek* – egyetlen ivadékai. Nincs élőlény, amelyik a *benne is létezőt* kiküszöbölhetné.

A fönt leírt sejtelmes megvilágításban találok én is vissza hazámba, ahol magamba szívtam a zuhanás szelét. Mostmár bátran kifújhatom. Érzem be azzal, hogy az egész világból legalább magamat megértsem, mert akkor lesz Egyikem a Másik.

Ez a nekem rendelt „*lenni*” *igéje*: életem *létformája*.

MONDÓKA

NICOLAUS CUSANUS SZELLEMÉBEN

*A 70 éves Benke Lászlónak ajánlom
Teremtőnk természetéről, 2013-ban*

Mikor Teremtőm alszik
én akkor vagyok ébren.
Mit napvilágnál látok
azt Ő álmodja éppen.

De nem látok én semmit
ha megszólal hogy *íme!*
mert elhessenti álmát
és tesz-vesz színről-színre.

2012.

HATODIK ÉRZÉKÜNK VÉDELMEBEN

Úgy „hatodik”, hogy gravitációs érzékszervünk kell legyen a mindenekelőtti. Még a fény is meghajol csillagvilágunk koordinátora előtt, mert „érzi” és „elhajlik”. A hagyomány kényelme tart még sokakat abban a hitben, hogy „öt organikus érzékszervvel rendelkezünk”. Ha tartják magukat a rendezési elvhez, akkor is világosabb a napnál, hogy hatodik kell legyen a fülünkben lakó *egyensúlyi érzékszervünk*, amelyik „utolsóból lesz első”.

Miért fölfelé nőnek a füvek és a fák, s talán nem ismerik az egyensúlyt a kúszó növények? S merő babona lenne az asztrológusok minden megfigyelése, melynek szenvedélye ezredévek után sem hagy alább? Nem lehet, hogy a „szférák zenéjét” – a kottájával – *létterünket* teleíró Gravitáció kelti?

Kérdéseimet nem címzem a tudósnak, aki nem táplál kétséget a gravitáció hatalma felől, de bizonyára csak akkor ismerné meg igazi nagyságának gazdagságát, ha hirtelen megszűnne és eltűnne a parányként is terjedelmes anyag kiterjedési szabálya.

Meglehet, hogy a *keletkező élet* kottáját is a Gravitáció improvizálta, amit senki nem jegyzett föl. Meglehet, hogy picinységünk okán csak a Zuhanás természetéből érezhetjük át a *Mestert*. Tátongásával fenyeget, mikor földre kényszerít, vagy talpukat szögezi talajhoz, ha *keljfeljancsiként* pattanunk föl. Annyi biztos, hogy ő szorította egyensúlyra mindazt, ami ellenére is létezik.

AZ ÉN CSILLAG-MITOLÓGIÁM

Mit keresek én a *Napúton*? – A Napnak útját, mert „ott vagyok honn” valahol: *Semmiből* megyek *Nemsemmibe*. Arról ismerszik a csábító, hogy *Nevesincsnek* hívják, mégis *létezik*.

Áldja meg a Nap *nap-mint napján* útja tetőpontjának diadal-jelét, a Cédrust! – Azt, aki most Nap Urunk *páternoszteri útja* felső

fordulópontjának „C” hangrezgésével együtt egy akkord. Önzetlenül tartja *összhangjának* „napernyőjét” a napszúrásból érkezők fölé.

Föl, le! Föl, le! – siklanak Nap Urunk fénykabinjai.
Aki feledte, hogy kilépjen a felső fordulóból, útját a *reggel földszintjétől* újra kezdheti. *Déli*dő csakis *oda*fönn van! Oda vonzódni az egyetlen, félre nem érhető *cél*.

De lezuhanni csak *ide* lehet, hol a *Mindigdélre* Cédrusod vigyáz, a *létbölcsesség* matuzsáleme.

Hozzá fogható *Emberfa* nincs. Nem vet árnyékot előre, sem hátra; Napja örökkön delel. Nem hajladozik és semerre, csak önmagába néz. Csillagvilági származása első ősét magában találja, aki a rá tekintőt napról napra hatalmasabbá teszi.

Ne légyen túl sietős a múltasztás, hogy észrevétlen maradjon, mi kerül napvilágra a cédrusi napernyő alól! — Annak árnyékában kezdődik az *Újrakezdet*: az *Út* rabságából kiváltás után, két út között a *harmadik*

Tetőpontján a Nap nem csak rekkenő; fülek mögötti titkok kiolvasztója is. A merőlegesek „legje”, ahogy csak az Igazság Pillanata süt.

Cédrusod az elágazás útmutatója, *Váltóórfa*. Csakis a *Napnak* szalutál. — Égető *igazának naprakész* gondozója.

Hangtalan betűkkel, de láthatón, a *váltóór napházának* ajtaján – a suta kérdezősködést megelőzendő – írva ez nagyon:

JÓL JEGYEZD MEG, VÁNDOR!

UTAD LESZ GYÜMÖLCSÖZÉSED

TERMŐSZÁRA;

UTAD TERMŐBE ITT FORDUL.

MINDEN KEZDET NEVE A REGGEL,

AZ IGAZSÁG PILLANATA A DÉL,

A HARMADIK ÚTON SOHA NINCS ESTE,

CSAK CSALÓDÁSAID EGYENESÉN.

ÁTALVETŐM

Glosszárius-féleként baktatok. Keresem az „ékesszólás” segítségét, mely ha néha kegyeibe fogad, csak felhasználója vagyok. A tanítására alkalmatlannak vélem magam.

Nem méredzkedve össze Szókratésszel – csupán hivatkozva rá –, szintén így ítélkezett magáról. De ezt sem én vettem észre, hanem *Quintilianus római rétor*tól hallottam, meglátogatva őt az első századunkban. Ugyanis a *szónoklattan* mestere mindenféle megbecsült *tudást* a *’jól beszélésből’* eredeztetett, melynek a tanítására való alkalmasságot – egyéb képességek gazdagságán kívül –, az *erény gyakorlásához* is kötötte.

Szerinte nem elég a beszéd *valószerűsége*, a beszélő is *valóságos* kell legyen. Ugyanígy állunk az *élészerűség* és az *élet* viszonyával. Saját korának „*mesterséges intelligenciájától*” ekképp különböztette meg az eredetit, a *természetest*.

Kifejezhetnénk a fönti követelményt a következő általános változatában is: *nem elég hiteles semmilyen mű* – legyen tudományos vagy művészi –, *ha csak való-, vagy élészerű. Hogy teljesség-érzetünket is kielégítse, a mű kivitelezőjének személyesen megélt életformája is az kell legyen.*

Könnyen belátható, hogy az *’alma’* elnevezés azért hagy a beszélt gondolkodásban hiteles nyomot, mert ismerjük a valós gyümölcsöt is. Át tudjuk érezni a *nevével jelölt* forrásmintát.

A retorika tanárának mércéjét elfogadva, nehéz tömörebben kifejezni az „erény” jelentését, mint ahogy a magyar nyelv értelmező szótára teszi. Az *erény* tehát:

„Az erkölcsi jóra állandó akarati készség, törekvés.”

Eme töretlen példaszűrőnek pedig nem vagyok az egyike, de szemmel követője és megkövetője maradok. Ezért, például, a *’jog’* szavunkat bármiből is származtassák nyelvészeink, nekem azt jelenti: *’jóra való kötelezettség’*.

AZ ÉN IRÓNIÁM

Irónia birodalmának polgári színességében az én színemre, legtalálóbban, *Rózsa Endre*, a *Kilencek* költőcsoport tagja „hibázott rá” 45 évvel ezelőtt.

„(...) Itt kell szólni arról, hogy Bokor Levente immár közel húsz éve, mintha egy és ugyanazon, sehol el nem kezdődő és be nem fejezhető költeményét írná (...) ő alapvetően tragikus alkat. Bohócsipkája ugyan mulattatóan csörög, de amikor az álarc szemréséből víznek kéne előspriccelnie, váratlanul vért látunk, valódi vért; nála az *irónia* az, ami végső soron idézőjelbe kerül.”

(*Rózsa Endre – Napjaink 1979./2.*)

Legelsőként Mezey Katalin – ugyanebből a csoportból ugyanezt mérlegelve – még így írta le:

„(...) Mi, vélhetőleg, Bokor Levente költészet-tervezésének alap-motívuma? Az elmondottakból félig-meddig már kiviláglik feltételezésem: a megismerés és megfogalmazás feladatait, az átélés, de meg nem értés tragédiáját tartja ember- és költő-voltunk alapproblémájának.”

(*Mezey Katalin – Föltétlen elégiák, Előszó, 1978. Csepeli Olvasó Munkás Klub*)

Csak megerősíthetem megfigyelését. 'Költői' máslétem *avagy ARANYLÁZÁLMOM* annak bámulatában raboskodott, hogy miféle alakváltozatokon küzdi át magát a magyar társadalom lárvája a pillangóvá válás csábító reményével.

Valószínű, hogy a *szépérzékbe* torkolló *igazság felszabadultságának keletkezés-története az úgynevezett történelem*. — Ez lehet annak is a magyarázata, hogy van, akit megzokogtat az élet *színejavának* drágán fizetett szépsége.

FOROG A VILÁG

Forog a világ jaj hol a szarva
hol fogjam hogy ne ontsa belem!
Értelmetlen halálom lenne
elpusztulni ezért a semmiért.

Nem az a dolgom hogy lecsillapítsam
vérem rongyát aggassam izgalmára.
Lökdösöm csak jellemem jeléül
mint a ragadozó lássam hova szédül.

Hogy csőröm vágjam kútja fedelébe
okát rejtő koponyacsontjába
kitépdesem a vatta-agyat
hitvány titkát a kócbikának.

Mert jaj mi lesz ha megszilárdul végül
s márványból ömlik ki fennkölt orrika
s úgy néz le szuggesztív szemeivel
mint idegölő óriás csodabogár.
1970.

Budapest, 2024 május

TANÚSÍTVÁNY és MŰBIZONYLAT

történelem, irodalom, igazság

Erzsébetvárosi beszélgetés

Kérdez: Németh Erzsébet

Válaszol: Bokor Levente

Mottó:

„...Hiba volt, hogy az ember egyedül maradt. Mintha lakatlan szigeten élne, s körülötte zúg, tombol, üvölt a tenger. S nem látni a túlsó partot. Az életet nem prózában írták. Szigorú mértéke van, mint a klasszikus soroknak, szabályai és törvényei. A vers meghallgatásra vár, különben alkotója vak koldus, aki a köveknek énekel.”

(Scheiber Sándor: Beszéd Kol Nidré-esten, 1972 szeptember 18-án)

1./ Az Alföld 1974/11. számában Nagy László így írt az Ön költészetéről: "Nem esett nehezemre versbe vont tömény bölcselete, hiszen ez nála önmagát kutató, világot vizsgáló kényszer a mindennapi szorultságban. Eredetét, sorsát, lehetőségeit felismerő és számba vevő harc." Egyetértett vele teljes mértékben? Hogyan került kapcsolatba a neves költővel?

Nagy László beleérző képessége és éleslátása síron túl is lekötelező. *Mezey Katalin* révén ismertem meg, aki meghitt viszonyt ápolt a költő-házaspárral, Nagy Lászlóval és Szécsi Margittal. Ő 1963-ban vette a bátorságot, hogy az elismert és tizennyolc évvel idősebb tekintély bíráló szemei elé „terjessze” saját verseit. Ide vezethető vissza egy nemzedékek közötti barátságkötés. Későbbi férje, *Oláh János* könyvének kéziratát is neki mutatta meg a kiadóknál való közbenjárás reményében. Az én nála lévő kézirataimat 1974 tavaszán vitte Nagy Lászlóhoz. Bemutatási szándékát felszólító hangon tudatta velem: „igen, vagy nem?!” – döntsek, mert önérzetemmel nem fért össze a kuncsorgás gyanúja, ódzkodtam a „nagy emberektől”. Körülbelül három hét múlva, a Marek József és Bethlen Gábor utca sarki telefonfülkéből fölhívtam Nagy Lászlót. Kivette hangomból a türelmetlenséget. Angyali lankásan kérdezte, "azt hiszi, nekem nincs más dolgom?". Biztatást hallottam ki belőle. Talán két hét múlva azzal a kéréssel kerestem újra, hogy ha jó a véleménye, írja le ajánlasként, mert szeretnék jelentkezni a Fiatal Írók József Attila körébe. Légvonalban közel dolgoztam az "És" (Élet és Irodalom) Széchenyi rakparti szerkesztőségéhez, ahová hetente kétszer járt be képszerkesztőként, könnyű szerét ejthettem "pofavizitnek" is. Egyik alkalommal, mikor átugrottam hozzá, előttem húzta ki az írógép hengeréből ajánlását: "Ezt írtam magáról". Átfutottam a kétflelknyi gépiratot, és zavart önmegtartóztatással ilyesféleképp köszöntem meg: „Köszönöm... hm... ezt... a lovaggá ütést." Ezután, amikor az És-be ment, és tehettem, átszöktem hozzá beszélgetni. Még másfél esztendeig dolgoztam a közelben, addig gyakran köszöntem be

szobájába. Többször a székébe ültetett, hogy amíg más dolga szólítja el a szerkesztőségben, vegyem át a hozott képeket, vagy kiszólt, hogy készülöben van, ülünk le az előtérben. Óvott a filozofálás kiüritő hatásától, de elfogadta, hogy én szerezzem be neki Heisenberg *Rész és egész*-ét, mert egyáltalán nem volt közömbös az igényes világnézet iránt. Intésekor azzal mentegtettem magam, számomra csak állványzat a filozófia, mert az én világképem annyira romos, hogy elengedhetetlen a semmiből való újraépítéséhez. Másik alkalommal pedig azzal fogadott, hogy átmenni készül a Művelődésügyi Minisztérium Báthory utcai vetítőtermébe, már hívott taxit (rossz lába miatt, ha sürgős dolga akadt, közelre is taxizott). Moziba kerülése előtt most vetítik a *Hószakadás* című filmet, ami *Kósa–Csoóri–Sára* alkotása, és beharangozót készül írni róla. Nézzük meg együtt, ha ráérek. – Persze hogy ráértem! Utána legalább húsz percig álltunk az utcán, és türelmesen hallgatta végig érveimet, hogy miért tartom torzultnak a film történelemszemléletét. Majd másnap, harmadnap is felhívtam a munkahelyemről, újfogalmazva kritikámat. Legjobb lenne, ha szétválnának az összenőtt alkotók, mert mindegyikük annyira önálló, hogy így csak deformálják egymást.

Legközelebb megint olyan szerencsés időben értem az És-be, amikor még "írógép-melegében" olvashattam a *Hószakadás*ról írt röplapját. Szövege feszes, majdnem kész költemény. (A későbbi, *Hószakadás a szívre* című verse a szórólap versformába tördelt változatának tűnt ezután.) Írásának elismerésemet követő, de (a filmre vonatkozó) korábbi fenntartásaimra azt válaszolta, hogy

"ők a barátaim". Érve ellen nem vethettem semmit, hisz' én is becsültem a triumvirátus mindegyik tagját. Ezzel együtt a filmet mint a háború metaforáját ma is téveszmésnek tartom. Már elmondtam neki, hogy az én apám páncélos zászlóaljparancsnokként esett el 1942 augusztus 7-én a Don-menti Korotojagnál, tehát nekem is vannak otthonról hozott fogalmaim a második világháború csapdahelyzetéről, amelyek nem olyan fellengzősek, mint a szocialista népiesre romantizált film jelképei.

Az engem érintő lényeg az, hogy *Nagy László* javaslata ellenére, szavazással utasította el a FIJAK többsége felvételi kérelmemet, noha az *És* versrovat-vezetője, *Alföldi Jenő* olvasta föl *Nagy László* véleményét, és a velem egy időben jelentkezett *Benke László* és *D. Németh István* kérelmét elfogadta. 1974-et írunk. Úgy emlékszem, nem járt jobban *Nagy László* sem a *Hószakadás* költői mutációjával. Politikai áthallásai miatt, óvatoskodásból, *Juhász Ferenc* nem jelentette meg az *Új Írásban* a friss verset, *Mezey Katalin* pedig szellemi közelharcban érte el, hogy 1974 végén az *Alföld* lehozta *Nagy László* engem bemutató írását, és három rövid versemet. Mindössze még egyszer, aztán többé nem közölt a folyóirat tőlem semmit, az *És*-ben sem jelent meg tőlem 8 sornál több soha.

A következő kérdés az lehetne: mi közöm van *Mezey Katalin*hoz? – Ennek elbeszélése is meghaladja személyem fontosságát, mert a történeteknek van saját élete, én pusztán médiuma vagyok. Akiket szóba hozok, manapság már tiszteletreméltó pályát befutott személyek.

Oláh Jánost ismertem meg előbb, 1970 körül, de őt is csak közvetve, akiről nem tudtam, hogy Mezey Katalin és ő éppen összetartozni készülnek. Mindketten – ma is – a fejét akkor emelgető Kilencek elnevezésű költői csoportosulás tagjai. Oláh Jánostól származik a csoport emblematikussá lett közös antológiájának címadó verse, az Elérhetetlen föld. Az ő ügyük pártfogójául is Nagy Lászlót nyerték meg, aki sajtóban méltatta a fiatalok törekvéseit. Mint hozzájuk hasonló korú, torkomba szökő reményekkel olvastam cikkét. Írása a világ betódulását jelentette Marek József utcai szoba-konyhánkba, amit együtt laktunk két gyermekkel és feleségem édesanyjával. Édesapja 1944-ben, a frontról hazatérőben Mátészalkáig jutott, ott halt meg tífuszban. Úgy éreztem, hogy a Kilencek az Illés-zenekar irodalmi megfelelője, amelynek az „utcatárs” Körmendi Jancsi volt ősidőkben – később orvos a Péterfy Sándor utcában is – a dobosa. 'Lelkünkben lelkedettek'. Korábban, az Országos Gumiipari Vállalat „KISZ-kultúrosaként”, ahol szakmámat is tanultam, hideget-meleget kaptam az effajta muzsika létjogosultságának támogatásáért. Így lett valós vegyértéke a Kilenceknek tudatomban.

Ekkoriban, szakmám szerint, a Szentkirályi utcai (VIII. kerület) Iskolai Taneszközök Gyára kísérleti műhelyének egyik kísérletező elektroműszerészeként dolgoztam. A gyárban majdnem leggyakoribb beszélgetőtársam a forgácsoló műhely vezetője volt, akivel politikától kezdve kultúráig bármiről tudtunk eszmét cserélni. MSZMP-tagként is mindketten azonos alapszervezethez tartoztunk, a lázongók fajtájából. Neki mertem megmutatni, hogy milyen versekkel küzdök, mit szól hozzá? Ő azokat tovább

vitte Pestszentlőrincre, hogy a vele egy házban lakó költő, *Benke László* véleményét kikérje.

Benke László a Csepel Művekben precíziós köszörűgépen dolgozott, és a Csepeli Munkásotthon Olvasó Munkás Klubjának nagy reménységeként egyengette útját a klub vezetője, *Tamási Lajos*, költő. Az akkori közelmúltban került a Munkásotthonba népművelőként Oláh János is. *Benke Lászlótól* hozzá és *Tamási Lajoshoz* vándoroltak tovább a verseim. – De ki volt Tamási Lajos? – Ő az a költő, aki 1956 októberi napjaiban a "Piros a vér a pesti utcán" kezdetű versével égette nevét az emlékezetbe. Valamikor az Írószövetség párttitkárságát is viselte, de egyebek mellett ezért a verséért is, a Kádár-korszak számúzta őt a szellemi közéletből a Csepel Művek újságjához, hogy „tanuljon a munkásosztálytól”. Ő szerkesztette a lap kulturális mellékletét, közben alapított egy "olvasó munkás klubot" a könyvtárral közösen, hogy ő is taníthassa a munkásosztályt...

– És én honnan tudtam már korábban Tamási Lajos egyáltaláni létezéséről? – Onnan, hogy 1956 októberében a Moszkva téren fölszedtem a földről egy kézzel írt verset: "Tamási Lajos: Piros a vér a pesti utcán", így kezdődött...

– És ez miért lett számomra különlegesen emlékezetes? – Azért, mert október 23-án kora délután a Madách-gimnázium diákjaként, a DISZ szervezésében én is tüntetni mentem, és csak 25-én este kerültem haza. "Halottaimból támadtam föl", összefutott a hatalmas bérház. Október 25-én követték el a hírhedt Kossuth téri mézszárlást. Kisebbik bátyám a halottas kamrákban

bolyongott utánam, én pedig a Deák téri rendőr-főkapitányság fogdájából ennek hatására szabadultam ki este, a kijárási tilalom kezdetén. Cinizusból vagy hanyagságból tettek-e így, ki tudja? Lelőhettek volna a minden mozgó tárgyra rásorozó orvlövészek, vagy újra elfoghatott volna egy járőr. A béke jeléül, kétnapi böjt után, csajkányi grízes tésztával etették meg a szabadulókat. Az edény átlós sarkainak egyikébe sót, másikába cukrot hintettek, hogy lendítsenek a vérbe fagyott demokrácián. Utóbb értettem meg, miért hallgattak ki kétszer is mindenkit, és mit jelentettek a fenyegető mustrák. Géppisztolyos civil ruhások vezényeltek többször talpra, és utolsó alkalommal azt szorította állkapcsa közé vezetőjük: „megtizedelünk benneteket!” Ez megtörtént, de nem rajtunk hajtották végre. Ezért 1970-től, mint egy megélt láncreakció terméke tapadtam évekig az Olvasó Munkás Klubhoz² én is.

Oláh János alighogy kissé megmelegedett Csepelen, olyan ádáz kultúrpolitikai csatába keveredett, hogy megbélyegzetté vált, és a tovább létező szocializmus idején nem kapott többé képzettsége szerinti népművelői állást. Mindenhova „utána nyúltak”. A sportban talált egerutat. Versenyszerűen dzsúdózott, edzői képesítést szerzett, azzal kereste kenyerét.

Oláh János kezéből továbbadott verseim egyike annyira megnyerte Mezey Katalint is, hogy ezidőtájt, 1970-ben, az ő javaslatára lett egy kortárs költőkből összeállított

---

² Lásd az Olvasó Munkás Klubról G. Komoróczy Emőke munkáit: *A szellemi nevelés fórumai*, 2005.; *A „tűrt” és „tiltott” határán*, 2010. – Hét Krajcár Kiadó

irodalmi est cégéres darabjává LAKOMA című poémám (lásd a következő, *Függelék címszó alatt!*) az Egyetemi Színpadon. Ez volt az első, mai azonosságomhoz tartozó, nyilvános szereplésem. Csendesen ujjongatott a megtiszteltetés, de árnyékot vetett előérzeteimre, hogy a sokszorosított szórólapról véletlenül lemaradt a nevem, és csak a színpadon hangzott el, amire ki emlékszik? Nem nehéz a LAKOMÁban fölismerni Platón azonos című művére való utalást, ami akkoriban jelent meg Telegdi Zsigmond, egyetemi tanár, nyelvész új fordításában. Öccsének, a Madách gimnáziumban tanító Telegdi Bernátnak pedig egyik „fölfedezettjeként” élveztem atyai jóindulatát második koromtól kezdve, noha nem az én osztályomban, hanem a velünk párhuzamosban tanított, ahová *Albert Flórián* is járt. Magyaróráinak legfelső színvonalát csak emlegetni hallottam.

Megkerülhetetlen, hogy a láncreakcióba beillesszem a LAKOMA keletkezésének történetét, amit Mezey Katalin sem ismer. A vers története a mi történetünk egyik fonala.

Amikor 1966-ban beléptem az Iskolai Taneszközök Gyárába, elbeszélgetett velem a személyzeti osztály vezetője is, „Seres elvtárs”. Röstelni valón elfeledtem a keresztnevét. Örült, hogy egy párttagot vehet föl. – Ő a kereszténységből átszökött puritán kommunisták típusát képviselte, aki senkit nem üldözött, mindig ragaszkodott a sorsközösséghez és önmaga vagyontalanságához; a világnak a kolostorok mintája szerinti működtetéséhez és állandó javításához. Csak Isten fogalma fölött kellett szemet hunynia egy evilágibb mennyország reményében. – Abba az alapszervezetbe kerültem, amelyiknek ő volt az agitprop titkára. A számomra hamarosan kedvessé lett

forgácsoló műhelyből párttag-felvételi kérelmével jelentkezett a félezres gyáracska legendás esztergályosa, Rácz Máttyás, azaz Rácz „Matyi”. Vérébő, sodró vezéregyéniség, az esztergályosok bárója és a szakma professzora. Igenám, de ez a Matyi volt 1956-ban a munkástanács elnöke is. Fölreccsent a párton belüli lélekhasadás, amelynek katartikus mozzanataiból a párton kívüliek kimaradtak. Ugyanis az MSZMP-nek egyidőben meghirdetett alapító tagja volt Nagy Imre és Kádár János. Nagy Imre-i tudattal is át lehetett vészlni a Kádár-i testvérgyilkosságot, nagyobb hatalomnak fogadva el az eszmét és a történelem igazságtételében való bizalmat. Nagy Imre is ezt a fölényes optimizmust képviselte – lenyelve halálos ítéletét – az utolsó szó jogán.

Rácz Matyi felvételekor kicsaptak az alapszervezetből a purgatóriumi lángok. Azon az áron győztek 1956-ot az ő személyében támogatók, hogy legfőbb ajánlója, „Seres elvtárs”, a döntési viták közben szívinfarktust kapott, meghalt. Díszpompás munkásmozgalmi temetésen búcsúztatták a veteránt, amibe mindenki beleérezhette a saját magyar történelmét. Ebből az élményből facsarodott ki 1967-ben az én LAKOMA-szövegem. Talán két évtizede, a „rendszeráltás” környékén, Rácz Matyit is infarktus vitte el az állandó, szenvedélyes állásfoglalási kényszernek kitéve.

[A kétértelműség hasonló, feszült színjátéka végig kísért az egész kádári konszolidációt – a táboroknak egymás körüli bújócskája – a mai napig. A föntiekben látom a Kádár-korszakba való „beletörődés” társaslélektani magyarázatát, ami indigó-másolata a Ferenc József-be való beletörődésnek. Mind a két tartományi rendcsináló csizmával lépett a nemzetgyanús szimbólumokra azok ártalmatlanításáig, a kötelező „modernizálás”, „Európába tagolás”

civilizátori átokterhe mellett. (De mire a *Habsburgok* megmagyarosodtak, nemcsak a magyar republikanizmus trónfosztotta őket, hanem a trianoni „szövetséges hatalmak” is eltolták a Habsburg családot alkotmányosan helyreállítható magyar királyi méltóságától. – Ugyanígy járt a Fiúméből jött *Kádár* megmagyarosított szocializmusa. Letiltotta a „rendszer váltás”.)

1956 után a tűzoltói igyekezet differenciáltságát csakis azok érzékelhették, akik az események erőközpontja közelébe keveredtek. Diákként, legalább az osztályunk fele jelentkezett 1958-ban az első hansági lépécsapoló KISZ-építőtáborba. A nyilvános lelkiismeret az országépítést ismerte el benne és nem a pártépítést. – Azóta a patriotizmus és pártérdek árukapcsolásának perverz hatalomtechnikája alakult ki.

Első igazi munkahelyemen, 1959-ben, a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár alkatrészgyártó részlegében még naponta lehetett érinteni az üllőn kalapált hatalom tüzességét. Új és régi deklasszáltak ugyanúgy kerültek közös légtérbe, mint Nyugaton a különböző korokban emigrált magyarok.

Betanított revolvereszterga-gépmunkás lettem. A háromműszakos üzemcsarnokhoz két-háromszázan tartoztunk. A legfelsőbb munkásrétegbe a szerszámkészítőket, gépbeállító lakatosokat, a karbantartó műhely szakmunkásait – egyáltalán a szakmunkásokat – soroltuk. Mindenki tudta, hogy a többséget kitevő betanított esztergályos, köszörűs, marós, lakatos között ki a jól titkolt arisztokrata-ivadék, ki a felkelés után leszerelt honvédtiszt, ki a városba szakadt egyszerű paraszt vagy „kulák”, melyik a hivatását fölfüggesztő jogász, ki a papi szemináriból eltanácsolt teológus vagy a világban családott író, avagy „Horthysta katonatiszt gyermeke”, mint én.

A csoportban, amelyikbe kerültem, átestem a „zöldfülű”-ség összes lárva-fázisán. Lehet, hogy nem véletlenül, Paizs János gépbeállító lett a közvetlen főnököm. Paizs János volt azoknak a Szálasi által sakkban tartott koronaöröknek egyike, akik külföldre kísérték a Szent Koronát. Jelen volt a korona kivégzéstől szorongó, Mattsee-

beli elásásánál, majd az augsburgi amerikai hadifogolytábor vendégszeretét élvezte. Mint a gépmunkások veteránja, a szocialista hadseregből leszerelteknek is ő mutatta meg a gépkezelést, magam is tőle tanultam a gépbeállításról a forgácsoló szerszámok köszörüléséig a legfontosabb fortélyokat. – 1961-ben, szülőpermetezés után egy értelmetlen arzén-mérgezésbe halt bele.

Ha politikai-lelkiismereti „sebélyem” támadt, az üzem párttitkárához futottam, az ő felfogása állt hozzám legközelebb. Róla azt tudtam meg, hogy egyik, volt osztálytársam sógora és leszerelt honvédtiszt. Nem egyszer hallottam, hogy üvöltözött a szakszervezeti főbizalmival, akinek fogalma sem volt arról, amiről neki.

Bő évtized múltán került kezembe *Haraszi Miklós* szamizdatban terjesztett, *Darabbér* című „műve”, azaz, ebben a világban tett megváltói kirándulásának naplója. Ezzel a demokratikus ellenzék virtuális pápaságának egyik főapostola lett. Elképedtem. Utóbb fogtam föl, hogy megkezdődött a „munkásosztály leváltása” és „az értelmiség hatalomátvétele”. A „rendszer váltásban” tetőződött be egy szekuláris teokrácia fából vaskarikás doktrínája.

Dramaturgiai ide tartozik a megismert Kilencek közül, Rózsa Endrével szemérmesen ápolt, de talajmélyben köttetett barátságom. Azonos évben is születünk. Egykori pályaválasztásánál fogva egész költészetét áthatotta a katonaköltők létmegértése és a költői robbanószerkezetek feszegetése. Mikor megtudtam, hogy ő is a mátyásföldi II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola növendéke volt 1956-ig, az iskola főlészámolásáig, akkor elmeséltem neki a következőt:

Ebbe az iskolába járt feleségem anyai unokatestvére is, Tornyai Ervin. Rákosi 1955-ös visszatérésekor gyanús halált halt. Még ma sem merik (a '70-es években, sem később) a hozzátartozók bolygatni az ügyet. Édesapja cseh és felvidéki magyar gyökerű családján hagyományként vonult végig a katolicizmus, a szociáldemokrata munkásmozgalom, a szakszervezetben való kulturális önnevelés, egyszóval, az emberi méltóság szinten tartása. Édesanyja erdélyi származék. Az

édesapa vasutas, születetten szeretetreméltó szolgálattelvő, aki belépett a Pártba. Ilyenként adta fiát katonaiskolába, aki zongorázni is megtanult, noha látszólag igénytelen életet éltek parányi szuterén-lakásukban, a XI. kerületi Bánát utcában. Ervin az iskolaelsők közé került – ha nem épp legelsőként – a dicsőség-táblára. Tanulmányi eredménye és kulturális fogékonysága kimagaslott. Második korában azonban meglátogatta szüleit az osztályfőnöke – azaz közvetlen parancsnoka –, és javasolta, vegyék ki a katonaiskolából fiukat, mert nem oda való. Ezt többször is megtette, mind sürgetőbben.

Hajlottak ugyan a szülők a jó szóra, de 2000 forintot kaptak a beiskolázáskor, és azt azonnal vissza kellett volna fizetni. Ez többhavi keresetüket tette ki. Elvileg megfogadták a tanácsot, de vártak kétezer forintjuk összegyűlésére.

1955 őszén, hétvégi kimenő után, vidámkodva kísérte húga és a többiek a harmadikos Ervint a Keleti pályaudvar melletti, Mátyásföldre induló HÉV végállomásáig. Hajnali négy óra körül megzörgették ablakukat, a jövevények közt az osztályfőnök is. Azt a gyászhiót közölték velük, hogy Ervin öngyilkos lett, Biatorbágyon vetette magát a vonat alá.

Rózsa Endre arcán fölfénylett az emlékezés, és a rádöbbenés. Emlékezett arra, hogy a mintanövendékről szidalmazó írások jelentek meg a faliújságon, aki összepaktált az ellenséggel, és gyáván az öngyilkosságba menekült.

Évtizedek alatt az a kép állt össze, hogy egy megbélyegzett és megfigyelt nagybácsi, aki meglátogatta őt, és nyilvánvalóan politizált is vele – tudtán kívül sodorhatta bajba. Hisz' ekkor már átesett az ország Nagy Imre 1953-as „pártszerű” felvilágosító tanfolyamán. A mintatanuló naplót vezetett, és verseket írt magának, kitergetve gondolatait. Az éber államvédelem titkos házi motozásainak minden alkalmával elolvasták, hogy hol tart a fiatalember. Összefüggésbe hozhatták valamilyen, a föld alatt szervezkedő, de ártalmatlanul romantikus nemzeti felszabadító mozgalommal vagy inkább indiánjátékkal. Ellentmondást nem

túrón – ma sem tudjuk, hogyan – végeztek vele. Azonosításakor is csak kellékeit mutatták meg szüleinek, írásait nem kapták vissza, és lezárt koporsóban temették.]

2./ Felmenői között különböző nemzetiségű és foglalkozású embereket találunk. Például: ötvösmester, finánc, járásbíró... Választotta-e volna valamelyikük foglalkozását, ha úgy alakul?

A kézművesség, a pepecselés mindig közel állt hozzám. Talán apám felvidéki ágából ez a hozadék. A hűgától, apai nagynénémtől tudom, hogy az ő gyermekkorában, amikor összejött a család, magyarul, németül és tótul beszélgettek. Köztük lehető ötvös, aki a családi hagyomány szerint díszpolgárságot kapott Késmárkon, mégpedig a legbecsültebb műve, a templom toronykeresztje után. Vagy ott volt apám világvándorra és hivatásszerű feltalálóvá lett legkedvesebb unokatestvére, *Bokor Zsigmond*. Találmányaival végigházalta és -lakta Európát, majd Brazíliában, Sao Paulóban kötött ki. Ott alapított egyik találmányára szivattyú-gyártó üzemet. Több mint háromszáz szabadalmat tudott maga mögött. Végül portugál nyelven írt egy kis könyvet *Az univerzum fizikája* címen. Mélyen elmerült az antigravitáció és az űrrepülés rejtelseiben annak műszaki győzedelmeskedése előtt. Az ötvenes években rendszeresen küldött nekünk szeretetsomagokat, és a nyolcvanas években szem elől veszett. Személyesen soha nem ismertem meg, de eltűnése kavernaként tátong emlékezetemben. Az ő bátyja volt *Bokor Elemér*, az 1928-ban, negyvenegy évesen elhunyt zoológus és barlangkutató. Meglegyintett az a családi szóbeszéd, hogy a bölcsészdoktor és a tudománytörténetbe bekerült Elemér

mellett röstellték a vándor-iparossá lett Zsigmondot. Apámhoz főként mint rokonszenvező lélekhez ragaszkodott. Bokor Elemérből nekem már csak a Nemzeti Múzeum általi exhumáltatásának emléke maradt. Felesége nem szakadt el a rokonságtól újbóli férjhezmenetele után sem.

Felvidéki magyarok, szlovákok, szepességi szászok, erdélyi örmények, székelyek és oldalágon szegény zsidó származásúak alkotják nagyjából a "kulturális antropológiai" kapaszkodóimat. A cipszer rokonságba tartozik pl. (az Otrokocsit rövidítő) O. Nagy Gábor nyelvész, a magyar szólások neves gyűjtője, vagy Keresztes-Fischer Ferenc, Horthy egykori belügyminisztere. O. Nagy Eszter nénémétől – Nagy Gábor húgától – hallottam, hogy Keresztes-Fischert 1944. március 19-én borotválkozás közben tartóztatta le a GESTAPO. Elfogóit méltósággal csillapította, hogy várják meg, amíg elkészül.

Fájlalom, hogy O. Nagy Gábort sem ismertem személyesen, a húgával is idős korában barátkoztam össze. Csak nyeltem, amikor O. Nagy Eszter elmesélte, hogy élete legfontosabb olvasmánya volt Immánuel Kant, németül. A kedvenceként idézett kanti gondolat az ő szájából így hangzott: *szemlélet nélkül a fogalom vak; fogalom nélkül a szemlélet üres*. Ő legelőször fogtechnikus szakmát tanult, utána gyógyszerész diplomát szerzett, majd a világháború környékén beiratkozott a jogi egyetemre, és a háború után félig-meddig újrakezdve fejezte be, mert közben megváltozott a jog. Emancipáltsága már korán szétvetette a házasságát, gyermektelen, egyedülálló maradt.

A bemutatottak közül bármi szerettem volna lenni. Kiváltképpen világljáró. Anyám a háromszéki Kovásznán

született, innen két kilométerre esik Csomakőrös – Kőrösi Csoma Sándor szülőhelye –, attól még ennyire Zágon, Mikes Kelemen faluja. A református paplakban együtt játszott a lelkész Ignác László lányaival. Innen ismerte a nála öt évvel fiatalabb Ignác Rózsát, a későbbi színész- és írónt. Nővérével, Erzsikével élete végéig tartotta a barátságot. Anélkül, hogy tudtam volna – anyám után – ennek a környéknek a nyugtalanságára állítódtak be a zsigereim.

Legelőször négyévesen, Budapest ostroma után, a budai Pálya utcából indultam el a pesti Peterdy utcába az igazi lakásunkat fölkeresni. A beomlott alagút törmelék-halmának megmászásáig jutottam. Egy meleg hangú, fiatal férfi megkérdezte, hová igyekszem, utána azt tudakolta ki, honnan szöktem meg.

Az iskolába kerülésig „világot látottá” lehettem. Mint háború-viselt pesti gyerek, segélyakcióval kerültem Hajdúböszörménybe egy gyermektelen cipész házaspárhoz. Útközben én is szerettem volna a vonat tetején utazni, amint láttam az oda is fölkapaszkodó legényeket, de anyám minduntalan visszarántott. A sír szélétől is ő kapott el, mert a böszörményi legelőtaposásnak vérhas lett a vége, amiből görögdinnyével próbáltak kigyógyítani szeretetszüleim. Anyámat a végkifejletre kerítették elő, de addigra szamárköhögést is kaptam. A hátán batyuzott orvostól orvosig. Végül Hódmezővásárhelyen épültem föl, ahol kisebbik bátyám heverte ki a háború fáradalmait apám egykor baráti nőismerősének családjában. Ezután legidősebb anyai nagybátyám, anyám féltestvére és egykori vigasságokba őt beavató sógornője segítette az én

nevelésem súlya levételével csökkenteni anyám terheit. Iskolába íratásig az ő népes családjukban éltem. A Szatmár megyei Kölcсэн laktunk, a Túrра jártunk fürödni, annak partján homokoztam először. Kölcсэн áramlott belém a jonatán alma olyan aromája, amilyen azóta sem. A karácsonyfa alatti hatalmas gyümölcs volt az enyém, amit sokáig tartogattam. Itt láttam igazi jégkertészeti jégvirágot, és hallottam télen, a dunnát fejemre húzva, valódi, szirénázó farkasüvöltést, majd mutatták meg reggel a farkasnyomokat az udvari hóban.

Egy év múlva Nyíregyházára költöztünk az Egyház utcába, a görögkatolikus templom mellé. Még Kölcсэн esett, hogy szintén eltekeregtem, és nem találtam haza. Magától értetődően szólítottam meg valakit, nem tudja-e, hogy hol lakom. Nyíregyházán már el mertek engedni egyedül távolabbi pajtáshoz is, Major Micuékhoz, akik szintén Erdélyből keveredtek ide. Később, tíz-tizenegy évesen odáig fajult csavargó hajlamom, hogy korán reggel kilopóztam, nyakamba akasztottam bátyáim cserkész-tarisznyáját, hagytam egy levélkét, hogy a budai hegyekbe mentem. E nagy szökésem alkalmával a János-hegy lábánál megszólított egy kiránduló család. Elbeszélgettünk és hívtak, hogy tartsak velük. Együtt elemőzsiáztunk, bejártuk a kilátót és közeli láthatárát, végül hazáig kísértek, és vigasztalták kétségbeesett anyámat. Visszapillantva vásottságom hozamára: kalandvágyból, a felnőtt világ egyik legsötétebb korszakában az *emberi jóakaratot* fedeztem föl.

3./ *Meséljen a családjáról, gyermekkoráról!*

Apámat nem ismertem. Liptószentmiklóson született, és abban a zilahi gimnáziumban érettségizett, amelyikben

Ady. Másfél éves koromban esett el a második magyar hadsereg hivatásos tisztjeként alezredesi rangban, vitézi címmel. 1895-ös születésű, tehát én lettem a „vakarcs”. Ő pedig azért lett katonatiszt, mert önkéntesként ragadt benn az első világháborúban, utána meg nem volt hova hazamennie. A háborúzásból szerzett szakképesítést: sebesülést meg kitüntetését is. Békeidőben gépészmérnöknek készült, ez a vonzalma húzta a páncélos alakulat felé. Az országot bekalitkázó trianoni szerződés értelmében csak fináncruhába bújtatott katona lehetett évekig. Vele párhuzamos pályát járt végig az öccse is. Egyik leánytestvére Csehszlovákiában, a másik, és édesanyja Erdélyben ragadt.

Apai nagyanyámat sem ismerhettem meg személyesen az új országhatár miatt. A családban ő a Gyergyószentmiklós-i örmény ág oltványa. Matematikát és fizikát tanított polgári iskolában (az Erzsébet Nőiskolát végezte a Mexikói úton), korán megözvegyülve nevelt föl négy gyermeket. Vele élő, tanítónő nagynéném pótolta az ismeretlenekből valamennyit, akihez 1956 nyarán utazhattam először Erdélybe, Felvincre, tizenöt évesen. – Nővéréből, másik nagynénémből, *Terézia Novakova* lett Csehszlovákiában, és gyógyszerész a férjével együtt Jolsván, de én már csak özvegyen, a rozsnyói házában, majd az ottani idősök otthonában ismerhettem meg.

Felvinci nagynéném a Szatmári Irgalmas Nővérek zárdájában végezte a tanítóképzőt, ahol Kaffka Margit is. Ő volt apám kedvesebbik, gyermektelen leánytestvére. Miután 55 éves korában találkoztam vele először, kitüntetett módon fordította rám maradék életkedvét majdnem minden évben, két-három héten át, amikor „haza utaztam” Felvincre, akár a falumba. Tanítónőként

nyugdíjazták a helyi iskola magyar tagozatából. Háza a nemzetközi műút mellett állt, az iskola pedig tíz-tizenöt bakugrásnyira esett tőle. Kollégái nála „landoltak” legtöbbször, tanítás után, baráti körnek a tantestület számított. Mint unokaöcs ingyen részesültem a rásütő melegségből. Édesanyja halála után adta fejét az addig ki nem élhetett, szabadiskolás festőművészetre. A festő barátnő, a kolozsvári Ferenczy Júlia és Gy. Szabó Béla társaságába szegődve csatangolt Erdélyben. A Szentendrén festő Czóbel Béla hitvese, a szintén festő Modok Mária is lélek-érintő körébe tartozott. Párnahajhímzéseket kutatott fel, előrajzolást vállalt szigorúan őrködve a hímzett színek eredeti tisztasága fölött. Pasztellképei lakásunk ikonjaivá lettek. Az elszakítottak közül velem osztotta meg először titkait is. Magányos volta rejtélyét mint élete legtitkosabb szelencéjét nyitotta ki előttem, azt, hogy férje homoszexualitása és impotenciája a házasságkötés után derült ki, a 30-as évek előtt, de még évtizednél tovább játszották a házaspárt, mire sikerült a tíz körömmel kapaszkodó szatírtól megszabadulnia. Ekként múlt elnyúló lánysága és legszebb asszonykora. A kiebrudalt férj ismerősöket próbált felbérelni, hogy meggyilkolják. Szerencsére amatőr módon szervezkedett, mert a gyilkosjelöltek több évnyi önemésztés után elárulták az áldozatjelöltnek.

Nagynéném, mielőtt 1986-ban lehunyta volna szemét, nekem adta „édesmama” jegygyűrűjét. A belső véset szerint 1894-ben kapta *Kersák* Árpádtól. (Apám is Kersáknak született, nem tudom, mikor lett *Bokor*, és Édesmama *Bokor* Árpádné.) Elmondás és fényképek szerint Kersák nagyapa finánc tiszti mundért viselt, és a Felvidékről helyezték át Csíkszépvízre, az egyik erdélyi

örmény fészekbe. További állomáshelyei is örmény diaszpórákkal estek egybe. Ez Édesmama hatására mutat, aki utolsó évtizedére teljesen megvakult. Elméjét matematizálással tartotta karban. Fejben végzett gyökvonásokat és vizualizált többismeretlenes egyenleteket.

Édesmama és nagynéném egész életén át ereklyeként őrizte a család büszkeségének, Édesmama bátyjának, *Fejér Dávidnak* a komódját és kisebb használati tárgyait. Egyéb bútoraira mások vigyáztak. Nagynénémnek az lett élete egyik penzuma, hogy az utókor révjébe juttassa nagybátyja muzeális örökségét. Az ügyet biztos kezekben kellett tudnia elmúlása előtt. *Fejér Dávid* volt ugyanis Gyergyószentmiklós tiszti főorvosa 1912-ig, a haláláig. Az ő küldetésessége már életében kitűnt. A „mellbetegség”, a TBC divatozott akkoriban. Ablakbetöréses népművelő munkájáról híresült el. A rosszul szellőző lakások zárt ablakát gyakran a sétabotjával ütötte be, utána saját költségén házhoz küldte az üvegest is. Rózsakertészetet tartott fenn, és saját „rózsa-alapítványa” képezte az egészségügyi közkasszát, hogy ingyen is gyógyíthasson. Legényéletet élt, és csak a hivatásának. Mindössze egy házvezetőnő gondozta, akár egy vidéki parochust. A házvezetőnő pedig elárvult rokon gyermeket nevelt és – manapság természetgyógyászinak nevezett tapasztalatokból – írt 70-80 évvel ezelőtt egy „*bicsérdista szakácskönyvet*” (mostanság ez a „vegetáriánus”). Fogadott rokonná lett apám családjában. A nevelt lány varrónőnek tanult, majd Budapest Váci utcájában ő tartotta fenn az egyik legkeresettebb varrószalont, ahol sokakat tanított varrásra és jó ízlésre a nyolcvanas évekig. Az ő vonzáskörébe tartozott Moldován Stefánia opera-

énekesnő is – amit csak később fogtam föl – az örmény gyökerű rokonság miatt.

A rendszerváltás után a hálás utókor emlékszobát és fejszobrot harcolt ki unokanagybátyámnak, *Fejér Dávidnak*: a szobrot a gyergyószentmiklósi sürgősségi kórház elé. Az ottani örmény temetőben róttam le kegyeletemet. Sírját nem nehéz megtalálni központi fekvése és magyar felirata után, sírköve ép a közel évszázados helytálláshoz képest. Megtekintettem fejszobrát is. Széthajtogattam a posztamenst méter magasig takaró zöldséget, hogy lássam a nevét. Meg is láttam örményül meg románul.

Apám eleste után három fiúval özvegyült meg anyám. A Peterdy utca 32-ben laktunk. Egykori házhelyünkre a Damjanich utcából nyúlik át a tanítóképző főiskola. Sorsszerű ez is, mert anyám szintén tanítóképzőt végzett Győrben. Az 1920-as években települt át családja Kovásznáról, mivel járásbíró nagyapám nem hajlott a román közalkalmazotti eskütételre. Nem tudom, meddig laktak vagonban, ahogy sok, akkori áttelepülő. Végül Pestszentlőrincen szereztek házat. Házasságkötése után, talán 1928-ban lett Peterdy utcai lakos, és Lőrincre járt tanítani.

Tőle való nagyanyám alakja csak halványan dereng, mert 1944 telén, miután bejött a városba vigyázni a gyerekekre, hazamenet, a villamosról épp leszállni készülvén a kerekek közé esett. Első férje fiatalon meghalt, így 2-2 félttestvért és két rokoni kört hagyott maga után. Az a híre járt, hogy „ő viseli a nadrágot a családban”, odahaza Erdélyben ő vezette a gazdaságot, amíg el nem úsztatta nagyapám. Az ő ételeinek íze vált

családi hagyománnyá. Talán két polgárit végzett, korai árvaságra jutva. Az erély gyakorlásában kellett hogy képezze magát. Arrafelé ez jobban illett egy nőhöz, mint a tanulás, ami kijárt a nőknek is apám családjában. Anyám tanulása is csak morgásra ingerelte nagyapámat. Azzal korholta nagyanyát, hogy kényeztetés helyett inkább háztartást vezetni tanította volna meg kétbalkezes lányát. (Persze ő is balkezes volt, én pedig szoktattam magam a kétkezességre.) Kedvenc intelme így maradt fenn: „Egy leánynak elég, ha annyi esze van, hogy eresz alá álljon, ha esik az eső”. Nos, hát ilyen, egymással szembe-szelek fújdogáltak a lelkekben. Pedig nagyapa a jeles csíksomlyói ferences gimnáziumba járt, kedvezményt élvezve a 150 évvel korábban alapítványt tevő *Lukács Mihály* után. Az apostoli jegyző és csíkkozmási plébános örökösei közé számított. Ráfért. Lófő nemesi címéből csak a címerrel dicsekedhetett, vagyonnal nem.

A világban mindig csetledező anyám örök gyámolítója maradt fivére, aki leghamarabb szökött ki Erdélyből, és nem is tudom, hogyan végezte el az orvosi egyetemet. Azt viszont tudom, abba a családba nősült, amelyikbe cselédkönyves orvosként járt gyógyítani. A morfinista anya a lányával fizetett. A későbbi levélváltásokból emlékszem, hogy a budai ferences rendház bécsi születésű kapusbarátja (Páter Fulgens) is megosztotta két erdélyi orvostanhallgatóval a celláját. Nevetve mesélte nagybátyám, hogy rikkancsként keresett pénzt, és egyik hideg télen, társával (Opra Gáborral) közös ágyban az asztalt borították magukra felső takaróként. Orvosi pályája csúcsán, 1957-ben koszorúérgörcs végzett vele. Az

ága körül tehetetlenül szorgoskodókkal jelentést közölt arról, hány perce lehet még.

Apám rangja után anyám titulusa „méltóságos asszony” lett, ebből következett be háború után a „hét szűk esztendő”. Kezdetét vette az „osztályidegeneket” kiseprűző korszak és vagy csak a fővárosból, vagy egyenesen a Hortobágyra való statáriális kitelepítés. Anyám idegösszeomlást kapott apám halála után. Erősen titkolta előlem, hogy pszichiátriai kezelés alá is került. Nyugdíjaztatta magát, a harcok elültével varrónői tanfolyamot végzett a létbiztonság látszataért.

1944 telén német nevű nyilasból lett későbbi kommunista költözött ideiglenesen elhagyott Peterdy utcai lakásunkba. Az ostrom alatt ő viselte a házban a teljhatalmú légóparancsnok tisztét. Anyám emlékezett arra, hogy felesége miként tördelte kezét a pincében: *„ha nem a németek győznek, azt én nem élem túl!”*. Nem könnyen éltek túl, mi pedig – két szék között földre esve – a saját lakásunk gyerekszobájában kaptunk négyen helyet, de onnan is kiutáltak mint társbérlet.

Addig fajult a gyűlölség, hogy anyámat alkalmanként törülközővel korbácsolta ki a közös konyhából a lakásfoglaló. Mentségéül azt számította be (a saját esendőségét másoknak is osztott igazsággal ellensúlyozó) anyám, hogy őket is kibombázták, amíg mi átmenetileg Budára költöztünk. A tizenöt-húsztagú, gyakorlott menekülőként összebúvó, katonaszökevényt is leplezgető nagycsalád kibérelt egy emeletet. Azt képzelte, hogy a Duna megállítja a Vörös Hadsereget. De a budai Pálya utcában, a déli vasút pályájától pár száz méterre sem

úsztuk meg a harcokat bombatalálat és a házmesterék halála nélkül. Micsoda szerencsénk, hogy az udvaron robbant bomba nem döntötte ránk az akkoriban százéves ház pincéjét, és egy szovjet gyújtóbomba, átütve tetőt, földemet, egyik nagynéném rekamiéjában lelte halálát: kettényílt és kiokádta magából a foszfort! Ott estem le az emeletről '45 februárjában, mert a felnőtteket akartam utánozni, és gyújtósért másztam föl az egyik romos szoba ablakába. Vastag kabátom óvott meg. Semmim sem tört, de a hanyatt esés megviselt. Hetekig nyomtam az ágyat, mert a lábam összecsukszott. Ez is szerencse. Lakásfoglalóinkat meg azzal verte meg az Isten, hogy fiatal, tüdőbeteg lányukat semmilyen erőszak árán sem tudták megmenteni.

Közben az ismerősi és baráti kör likvidálása megkezdődött.

Apám, katonatiszt létére, pártoló tagja volt a Gyáriparosok Országos Szövetségének. Az ipar bővületét a felvidéki családrészből hozta mint hazafias kötelességet. Így lettek az újpesti Balogh-bőrgyárosék a keresztszüleim. Láng Gusztávval, a Láng-gépgyár vezérigazgatójával (kormányfőtanácsossal és a GYOSZ alelnökével) pedig olyan közel álltak egymáshoz, hogy frontszolgálatos katonatiszt fiát az ő zászlóaljába osztatták be. Elestéről is Lángék értesültek leghamarabb, és elsőként kondoleáltak. Lángék másik fiát meg egy hirtelen kezű szovjet katona lőtte le németek után kutatva, és a Lang név, ugye, német.

Gyerekként a politikai „háttérzajból” mit sem érthettem. 1948 karácsonyára még Kosáryné Réz Lola-mesekönyvet kaptam a keresztszüleimtől, 1950 után megszűntek az adományaik. Államosították, aztán kitelepítették őket. 1960-ban bukkant föl keresztanyám.

Többé nem is mutatkozott, csak hírből hallottam felőle, ez lett a búcsúlátogatása. Röstelkedett elhanyagolásomért, és pénzzel akart megajándékozni engem, aki már pénzt kerestem. Keresztapám ekkor már nem élt. Tímárként együtt jöttek ki Erdélyből, és Újpesten alapítottak börgyárat. Munkásként éltek munkásaik közt, a támogatásukkal építettek házat, nagyobb ünnepekkor mindenkit a közös asztalhoz ültettek száz körüli létszámban.

Láng Gusztáv is hasonlókat élhetett meg és a többiek, akikkel érettebb fejjel később találkoztam a baráti körből. Kettőjüknek is az volt a bűne, hogy pénzügyi szakemberként a „horthysta” minisztériumba mert kerülni.

Keresztanyám nem háborgással traktált, szinte védekezőn hozta fel, hogy nem haragot, hanem megbékélést táplál, megérti, miért ilyen a világ, és miért történt mindez. Miután visszautasítottam kolduspénzét, az emlékek kosarából ajándékozott meg. Az élet csodálatos voltának magasztalásába fogott. Milyen nagyszerű életet élt keresztapámmal, micsoda egy test, egy lélek voltak, aminél több úgysem történhet vele! Ezért semmit sem vehettek el tőle, semmivel sem rövidült meg.

Minket is körüljártak az osztályharcosok, de a lakásvadászok összes erőfeszítésükkel sem érték el kitelepítésünket. Az özvegység, a három gyerek, a környék apámmal rokonszenvező véleménye és anyám orvosfivérének friss párttagsága kellő ellensúlyt képviselt. Őt már megedzette az az időszak, amikor zsidóüldözést kellett elhárítania családjá feje fölül. Az ármányok ellenére sikerült kiszabadulni saját lakásunk társbérletéből a rangosabb Damjanich utcába. A

Szabadság-hegyen épülni kezdett a tudós-negyed, és megürült az oda költöző Kovács István atomfizikus lakása: egyszerű, közepes méretű, udvarra néző kétszobás otthon. De ehhez sem „csont nélkül” jutottunk. Albérlónkké kellett fogadnunk az édesapját, aki forgalmas lakatosműhelyt tartott fönn még akkor is a Murányi utcában. Nem akármilyen mester volt Kovács Pista bácsi. Nagydíjazott locsoló-találmányainak több fényképe függött a falon, feleségével együtt, akitől megözvegyült. Mikor albérlőnk lett, családtagként aludt a bátyáimmal közös szobában. Évekbe telt, hogy más albérlethez jusson ugyanazon a harmadik emeleten, miközben fia a korszak atomfizikusainak élén állt, és a Központi Fizikai Kutató Intézetet elsőként igazgatta. Ő is a fasori evangélikus gimnáziumban érettségizett. 1956 után a „Dalold el ezüst gitár” kezdetű sláger zeneszerzőjeként is híres lett. Szenes Ivánnal kötött fogadásból írta.

A további „csont” az maradt, hogy anyámtól megvonták az özvegyi nyugdíjat, mert egy „horthysta katonatiszt” után ilyen kegy nem jár. Bár a forint akkor sokat ért, 240 forint akkor is létminimumot jelentett egy négytagú családnak. Ennyit tett ki a tanítói nyugdíj, és iskolába járó, de már túlkoros bátyáim után sem folyt be családi pótlék. Az iskola azonos fokú osztályába jártunk mindannyian, csak egygenerációs eltolódással, én legalul. Fivéreim helyzetét bonyolította, hogy a kőszegi hadapródiskolában nevelkedtek (a Hunyadi Mátyás katonai alreálban), ami megszűnt. „Évkiesés”, „magántanulás”, „különbözeti vizsgák” nyomjelző szavaira emlékszem. Egyikük kőműves, másikuk géplakatos szakmát szerzett a Lángban. A tanrendszernek

megfelelően ezután jelentkeztek felső-ipariskolába, amit második évfolyamukban átreformáltak technikummá, valójában lefokoztak. (most Ybl és Bánki főiskola)

A pénzhez jutás csábító kihívása lankadatlanul ingerelt mindannyiunkat.

A Damjanich és Bajza utca sarkától hosszú sporttelep nyúlt a mai Városligeti fasorig, az evangélikus templomig és gimnáziumig (mi, környékbeli kölykök, annak udvarába ugráltunk át focizni és randalírozni). A sporttelep nyáron tíz tenispályából állt, télen fellocsolva meg ott korcsolyázott apró és nagy. Sóvárogva néztem a pénzt kereső labdaszedőket. Kisebbik bátyám negyedikes technikustanuló korában futórevizori munkát kapott a Danúvia gyár délutáni műszakjában, én pedig bedolgoztam magam a tenispályára labdaszedőnek. Háromforintos órabér 1951-ben, felnőtt kereset. Ennél többet csak az irigyelt kugli-állítgatók kaptak a Gorkij (Városligeti)-fasorban, a Moszkva étterem tekézőjében: öt forintot. Ráadásul csak az szedhetett labdát, aki a pályát is gondozta, arra is ráadásul, nem biztos, hogy mindegyik sorban állónak jutott aznapi labdaszedés. Ehhez képest, mit kellett tenni egy tekepályán? – Az egyenlőtlenség már akkor is, mint „a téma, az utcán hevert.”

A Damjanich utca 18. számú ház üzlethelyiségét ma is fogászati laboratórium bérlí. Mostani gazdájának édesapja, Hont Jenő, akkoriban a harmincas éveiben járt és teniszezett. A nyájas, fiatal férfinak is gyakran szedtem labdát. „Meghívott” egyik nyáron kifutónak a *Hont Jenő és Varga Andor fogtechnikai laboratórium*-hoz. Mikor nyári szabadságra mentek, továbbadott – akkor a Garay téren laboráló – Tausz Ernőnek. Tausz Ernő pedig

többször kivitt magával motorbiciklin a Csillaghegyi strandra. A Városligetben ámulatos motorversenyeket néztem végig, társadalmi fölemelkedés számba ment a hátsó motorülés. Mire hetedikes lettem, állandósult a kifutóságom *Hont és Varga* cégénél. Reggel, iskolakezdés előtt összeszedtem a megrendelt munkákat, délután széthordtam a készterméket, de előtte kitakarítottam a „labit”. Hét végén nagytakarítást végeztem teljes fölmosással. Náluk már akkor is szabad szombatos volt a munkahét, napi tízórás fogfaragás után. Vasárnaponként együtt jártunk úszni *Vargáékkal*, segédjükkel és tanulójukkal a Széchenyi fürdőbe, de leginkább a Gellértbe. Mikor gimnazista lettem, akkor már részt vehettem a Gellért fürdőszálló halljában tartott fogtechnikus bálakon is. Ígéretes jövő elé néztem. Vargáéknál pót-családtaggá váltam velem egykorú fiúk és barátom mellett, anyám már-már féltékenykedett rájuk, hogy elszeretnek tőle. Például, együtt tettek minket repülőre, úgy utaztunk Debrecenbe nyaralni a hűgához és szintén fogtechnikus sógorához. Az ő balatonfenyvesi Ilka-lakjuk vendégeként láttam balatoni szép napokat és tértem vissza később is a parti fenyvesbe sátorozni. 1956 után már biciklit is kaptam a kifutáshoz, akkor, amikor a közlekedés-rendészet kitiltotta a legfőbb útvonalakról a kerékpárt. Gyakran ijesztgetett emiatt a rendőr!

A Damjanich utcai fogászat ma is létezik, az ifjabb *Varga Andor* a Szentkirályi utcai stomatológiai rendelő kulcsembere lett, én pedig égő kalandvágyból elköszöntem a szakmától. Áldott jó Hont Jenőnek mélységes csalódást okoztam, hogy a felkarolt kisfiú nem fogadta el a tálcán kínált jövőt. Ha később összefutottam vele, mindannyiszor korholón és keserűn csóválta fejét.

4./ Milyen irodalmi műveket olvasott először, melyek tették a legnagyobb hatást Önre?

Amikor megtanultam olvasni, a háború előtti Világjárók könyvsorozat volt Petőfi mellett az igazi fölfedezésem. Őket követte egy rojtosra forgatott lexikon, amit 1893-ban szerkesztett Acsády Ignác.

Az olvasás közelségét betegségeimnek köszönhetem. Kaptam vérhast, szamárköhögést, kanyarót. Elsős koromban lettem mumszos először. A Petőfi-kultusz csillaga akkor magasan állt, anyám pedig mesélt a Hunyadiakról. A következő évben visszaesőként megtanultam Petőfi Hunyadi Lászlóját. Olyan könnyen ment, hogy a Petőfi-kötet bevágását tűztem ki célul, de a mumsz nem tartott ki addig. Ezt követően évekig makacsul vett elő a kanyaró. Így az általános iskola alsó tagozatában 'kivégeztem' a világotutatókat, köztük Teleki Sámuel, Stein Aurél útleírásait. Arany János *Toldiját* fekve, csukott szemmel szerettem hallgatni anyám felolvasásában, felnőtt koromban hasonlóan hatott rám Gáti József hangja. Szomszédaink könyvtárából elfogyasztottam Benedek Elek összes meséjét és az összes Verne Gyula kötetet. Többször is elolvastam Gárdonyi Egri csillagok-ját. Birkóztam Jósika Miklós *Zrínyi-jével*, emlékezetes Rákosi Viktor *Korhadttal* *fakeresztek-je*, *Hős fiúk-ja*, az 1848-as szabadságharcról szóló történetei, később a humoreszkjei. Bánat emésztett, hogy nem a szabadságharc idején születtem. Kárpótlásul Takács L. András *Legendás felvidékének* várlegendáiba feledkeztem.

5./ Mikor szeretett jobban iskolába járni, amikor diák volt, vagy amikor oktató?

A magamról alkotható képlet eléggé „fejvakarós”. 1956 után nekem teljesen összezavarodott a világ. Megromlott a tanulás értelmével való kapcsolatam azon kívül, hogy állítólag már a pályában fölfedezett apám bennem valami baromi konokságot, amivel belobbanásig csigáztam. Szigorra intette anyámat, de katonai szolgálati állomáshelyeiről írott leveleiben legtöbbit az én jóllétemért aggodalmaskodott.

A sors ajándéka, hogy a Damjanich utcában lakhattam, és (a Hernád utca után) a Rottenbiller utcai általános iskola kisdiákja lehettem. Mindkettő külön helytörténeti fejezetet érdemelne. Énektanárunk – aki evangélikus kántortanítóként végzett, de akkor fölszámolták ezt az életpályát – Bach, Bartók és Kodály nevét ejtette ki legtöbbször a száján. Bartóktól még fanyalgott a hivatalos ízlés. Itt tanított ének-zenét a televízióból ismertté vált Antal Imre papája is (a Damjanich utcában laktak), aki furulyazenekart szervezett az iskolában. Kórusoztunk, előadtuk a János vitézt és néhány Shakespeare-darabból részleteket, Karinthy Frigyes *Visszakérem az iskolapénzt* című satirikus darabját. A Shakespeare-i dikció ekkoriban ragadt meg bennem. Imádtuk Karinthyt, a velünk szembe eső házban született. Hárommal odébb lakott valamikor Gyóni Géza, a *Csak egy éjszakára* lövészárok-vers katonaköltője. Tőlünk a második házban lakott Félix Laci osztálytársam, aki mindig színházrendező akart lenni és lett is a tv-ben. Karinthynek köszörülhette már az általános iskolában képességeit.

Még nem tudhattuk, hogy a gimnáziumban egy sorban fogunk ülni Babarczy Lacival is, aki nem csak „Babarczy Eszter apja”! Félixék otthonában gyerekszínházi előadások is zajlottak. Orvos édesapja szintén korán halt, nagybátyám kollégájaként, valamivel később. E melegszívű, evangélikus család rokona (a karmesterként ismert) Medveczky Ádám, aki osztálytársunk. Természetes, hogy a fasori templomban orgonál Peskó Zoltán orgonaművész fia pedig a Rottenbiller utcai iskolába jár, és egy időben ő az úttörő-csapattanács elnöke. „Természetesen” a Damjanich utca elején lakik Tímár József (a ma már halhatatlan) színész. És így tovább...

Szerettem a Rottenbiller utcai iskolába járni akkor is, ha énektanárunk, mint egy imbolygó óriás, alkalmanként valakit egyetlen nyaklevessel beterített a padba. Velem sem kivételezett. Smaragdzölden villogó szemű számtan-fizikatanárunk és osztályfőnünk is hatalmas pofonokat osztott ki esetenként. A gyerekerést művészien gyakorolták és nem brutálisan. Ezért nem jelentette föl őket senki, pedig akkor jött szigorba a „nyenyéljhozzám!”, és könnyű lett meghurcolni hasonlóért bárkit. Dicsőségnek tartottam, hogy bevettek az énekkarba, és fizikából akkor voltam fixen 5-ös. Harmadik osztályban még tanultunk hittant, mindenki a magáét, mert az osztály felét tették ki a zsidó és református árvaháziak. A tanári pofozás nem keltett bennünk olyan visszatetszést, mint amikor felfortyanós hitoktatónk közénk vágta a katekizmust. De felejthetetlen kisdiákkori tanítóm Speizer Ignác, aki nem volt hajlandó beírni az osztálynaplóba, hogy „osztályidegen” származású vagyok. Mégis képes voltam órája alatt a padlóra pisilni, ezzel

jelezve, hogy nem tűröm az óra alatti kijárási tilalmat. Ha megintett, kereste, mivel kárpótolhat. Rajzaimat megdicsérte. No nem a rajzkészségem miatt, hanem a szándékért, amit nem tudtam lerajzolni. Negyedik elemista koromban a téli szünetben betegeskedtem, majd egy hónapnál is hosszabban tartott magánál, Kiskunhalason, apám öccsének családjá. Utána minden fogalmazási dolgozatorán a kiskunhalasi élményeimet írhattam. Soha nem tudtam óra végéig befejezni, de tanítóm megengedte, hogy a következő órán folytassam. Így ment ez egészen az év végéig. Nyolcadikban *Macskássyné* adott minden megtanult versért egy-egy 5-öst, és rám hagyta Illés Béla valamelyik elbeszélésének dramatizálását, amit előadtunk. Másik, az idegen nyelvek főiskolájáról kikerült tanárunk tolmácsjátékot játszatott az oroszórán. Biflázás nélkül szórakoztunk. Helyszűke miatt nem szaporítom hálaadásomat, inkább előadom itt ért legnagyobb veszteségemet is.

Nem tudom, melyik felmenőnktől őrzött apám 1848-as relikviákat és gyűjtött régi pénzeket. Az iskolában kiállítást rendeztek régiségekből. Büszkén hozakodtam elő egy '48-as csákoval, vállszíjon függő, a szíjat rézlemezről domborított oroszlánfejjel díszített, címeres történeteskával, egykor finom mappabőr-térképtáskával, díszkarddal és zacskónyi, nem akármilyen régi pénzzel. Emlékszem a nyúlós, szalmaszín hajú, falragasz képű, nemrég odakerült fiatal tanárra, aki a kiállítással mutatkozott be. Mikor kértem vissza az értékeimet, mindig kitért valamivel. Hiába jártam a nyakára, engem fogott el a röstelkedés zaklatása miatt, mert anyám sem állt a sarkára. Félnivalói közt kisebb baja is nagyobb volt ennél, pedig inkább kollegiálisan bántak vele. Más tanár

is tudott követelésemről, de csak biztatón biccentett. – Az 1955. év elején történt, kijáráfélben az általánost, és kifutva a sürgetésből.

Tanulásban nem magaslottam ki, tartottam a jeleshez közel álló, néha jeles szintet. Az iskola melletti pénzkeresés pótolta óvatos sikereim felhajtóerejét. 1956 után már „gyenge jó”-ra vagy közepesre romlottam, buktam is. Tessék-lássék jelentkeztem a felsőoktatásba, leginkább anyám kedvéért. Soha nem készültem föl a felvételi vizsgákra.

1955 őszén kezdtem a gimnáziumot a Madáchban, de hamarosan TBC-s fertőzést kaptam – nem sokkal a munkaszolgálatból leszerelt – kisebbik bátyám után. A tanévet a szentgotthárdi iskolaszánatóriumban folytattam, átírva az ottani Vörösmarty gimnáziumba. (Anyám vette át távollétem idején az én kifutó-takarító állásomat, majd ez lett a rend minden kényszerű távollétemnél, sőt megörökölte „beosztásomat” végleges távozásom után, amíg erővel bírta.) Siker-szükségletemet a szánatóriumi szavalóverseny meg a latinórák elégítették ki. Kovács P. Józseffel, a későbbi tv-bemondóval azonos osztályba és kórterembe kerültem. (Hazatérve felejthetetlen irodalmi esteket szervezett édesapja a lakásukon, hosszú évekig jártunk össze.) Jutalomkönyvből ismertem meg a klasszika-filológus Szabó Árpád nevét, és szavalással nyertem Ady-összes verseit. Gyakran, lámpaoltás után, takaró alatt írogattam egy füzetbe, zseblámpa mellett, létszükségletként. Az is megtörtént, hogy az egyik negyedikes megkérdezte, nincs-e kedvem megírni a házi dolgozatát. Rám, az

elsősre bízta Illyés Gyula Fáklyalángjának elemzését. „Négyest” kapott érte. Ezért a negyedikesek körtermében is félszegség nélkül tartózkodhattam.

A világban való otthonlét-érzetem veszett el a forradalom után, csak pénzkereső voltomba fogódzhattam. Anyám enyhületlen, idegtépő történelmi-politikai lesben állása rám is átragadt, de az őt kiegészítő, komplementer tárgyak irányában. 1956 elején úgy hallgattam szanatóriumi szobánk hangszórójából a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusának híreit, mint aki a Messiás jövetelének örömhírét veszi. Hittel hittem a kommunizmusban, anyám pedig egészen mást értett kommunizmuson, mint én. Önkívületi rohamokba kergette „elfajulásom”, de a XX. Kongresszustól benne is bizakodó várakozás ébredt. Később, amikor Nagy Imrét halálra ítélték, elsőként jelentette ki a környezetemben, hogy „lesz még Nagy Imréből mártír, nemzeti hős”. Én pedig titkon fejembe vettem, hogy nem hátrálok meg az autentikus életforma elől, ha „az írások szerint” a munkásosztályé a vezető szerep. Mi mást tehetnék a történetek kijavításáért, mint hogy magam is munkás leszek?

1956 őszén, mikor másodikoként kerültem vissza a Madáchba, a megnyerően fiatal és okos *Vásárhelyi Miklósné* lett a történelemtanárunk. Október 23-a után soha nem láttuk viszont.

Önboncoló módon, azt válaszolhatom a főkérdésre, hogy mint sokat tekergő „csikágói utcagyerek”³, 1956-ig

---

³ „Csikágó” a kerületi negyed mint legbelső „külváros” beceneve sok évtized óta.

olyan egységes világot éltem meg, amilyen egységes tud lenni egy műalkotás. Nem váltak szét az indítékaim és a tárgyak, nem volt világomnak külseje és belseje, csak élő személyessége, mintha minden a saját akaratomból lenne úgy, ahogy van. A forradalom után pedig „evakuálódott” a világból a saját akaratommal megegyező Lény. Addig Ő volt a valódi pótszülőm, és tőle elhagyatva lettem igazi árva. Kisebbik bátyám is '56 novemberében disszidált, és csak bő évtized múlva tért vissza életünkbe mint „amerikai rokon”, és Amerikába beavató testvér-apa. Addigra olyan sallanggá vált az iskola, amely engem – valamilyen szempontból koravén kamaszt – hiteles teljesítményre nem kötelezett. Az irodalomórákat is elvette tőlem azok örömtelensége, a művek hülye magyarázata. Amikor a '70-es években szakközépiskolában vállaltam elektronikára oktató munkát, olyképp éreztem magam, mint Konrád György *Cinkos*-a, vagy úgyabbul. Az iskola is egyike lett számos tanulmányutamnak, melyek mindegyikének „munkahely” volt a neve. Egyik sem várta el a létezés szent ügyének való önátadásom, sőt árulásként torolta meg, ha jó szándékomat a „munkahely” boldogulásán túl terjesztettem.

Ma már ezt is megértem, mert minden önkényes túlterjeszkedés a napi kenyérként falt létbiztonságon: *szökési- és cserbenhagyási kísérlet*, evilági társaink faképnél hagyása és üzletelés az örökkévalósággal. Minden „tanulmányutam” azt szolgálta, hogy többet tudjak meg, mint amennyivel én gyarapíthatom mások tudását. Tehát kizsákmányoltam összes munkahelyemet. Az iskolában az oktatásügy poklába nézhettem harminc évvel ezelőtt, amelyben akkor még eutanázia volt az

elkárkozás. A fájdalomérzet állva aludt ki, utat nyitva a gyehennának. Kánkánt táncoltak az egymást követő, nyílt vagy suttagó botrányok: a KISZ-funkcióból jött igazgató által preferált alkoholizmus, oktatói lelki kínzás, tanári homoszexualitás, igazgatói lehallgatás, orgia, a vétlenség gyűlölete és üldözése, szívhalálba kergetés, vádbeszéd a ravatalozóban. Ráadásul, még jobb időkben rám tukmálták a szakszervezeti bizalmiságot, és jutalomosztáskor az elháríthatatlanul erőszakos megvesztegetést. Cinkosságom szinkronizálta bolygóidegemet a becsöngetések előtti szorongásra attól, hogy nem én ütöm fel az osztálykönyvet, hanem a gyerekek feleltenek és köteleznek vizsgamunkára.

„Krisztusi harminchárom évesen” esve át úgynevezett költői megszólalásom elutasításán, úgy éltem meg ezt a korszakomat, mint aki a leölt valóság egyik holt lelkeként teszi kötelező alvilági utazását.

6./ Mikor születtek első versei, s mi lett a sorsuk?

Tízévesen – hálistennek elenyésztek. Gimnazista koromban már százakban számoltam megírt gyengéimet. Tankönyv és kötelező olvasmány helyett a versírásnak estem neki. Anyám szűkölt, viszont az iskolában engem gyámolító Telegdi Bernát, aki a Szív utcában lakott, érettségi után meghívott lakásába, hogy az ő írógépén kopogtassam le tervezett verseskötetemet. Másodikos koromban, az általa szervezett iskolai irodalmi pályázaton én lettem a második helyezett. József Attila-i értékrend szerint ítélte a költőket, hogy melyiké a „tisza beszéd”, és melyiké a „dadogás”. Biztatott, de nem áztatott azzal, hogy *'a mindenséggel mérhetem magam'*. Talán 1959-ben

próbáltam szerencsét verseimmel az És szerkesztőségében. Együtt várokztam a versrovatvezető Garai Gábor és Mezei András előszobájában a szintén kezdőként jelentkező, két évvel fiatalabb *Petri Györggyel*. Megnéztük egymás írásait. Csak arra emlékszem, hogy a sajátjaimnál sokkal kiforrottabbnak, mellbevágón intelligensnek találtam az övéit. Néhány hét szerkesztőségi vizsgálódás után azzal adta vissza írásaimat Garai Gábor: *„Úgy látjuk többen is, te egy későn érő típus vagy. Ne hagyd abba. Olyan súlyokat akarsz fölemelni, amilyenekre még nem vagy érett.”* Véleménye hosszú évekre adott biztató haladékot.

7./ *Mióta él Erzsébetvárosban? Milyen siker, kudarc érte itt? Írt-e valamit a kerületről?*

Ide születtem, a „Csikágóba”, végigrolleroztam az utcáit, innen indultam budai rollertúrákra háború alatti otthonunkhoz, ez az én falum. Feleségemet is a gimnáziumban ismertem meg. Miatta reménykedtem, hogy 1956. október 24-én kiengednek a rendőrfőkapitányság fogdájából, mert szerdánként tartott a „Kisöreg” tánciskolát a második emeleti díszteremben. Komolyan hittem (egy napig), hogy nincs akkora katasztrófa, amiért a tánciskolának el kéne maradnia. Későbbi menyasszonyom, érettségije után, a gimnáziumtól száz méterre, a Barcsay utca és Nagykörút sarki *Táncsics könyvesboltba* került. (Most bank van a helyén.) Ekképpen volt hova betérjek, hogy vájkáljak a könyvek között. A tanárok is ide jártak vásárolni, a közeli könyvkiadók munkatársai szintén, mint Juhász Ferenc vagy Kormos István. Ide tért be Majtényi Zoltán író,

műfordító is, a Móra-kiadó szerkesztője, lektora, aki bolti eladóként ismerte meg feleségemet, és mindig nála vásárolt. Életre szólón összeharátkoztunk. Szúrós, tanáros szemmel kötött bele soraimba, és próbált kiegészíteni a hiányos ismeretek kátyújából. Kollégája, Kormos István szerkesztett egy válogatást a '70-es évekig összegyűlt verseimből. Másfél év után adta vissza, amikor már biztosan közölhette, hogy Szilvász György, a kiadó igazgatója végképp visszadobta. A leírtakért ki sem kellett lépnem a VII. kerületből.

8./ Mikor és hogyan lett újságíró? Milyen témákról szeretett leginkább írni?

Ez is dupla fenekű történet. Először 1958-ban, hónom alá nyúlni akaró tanárom, Ada-Winter Péter – az újságírástól való tartózkodásom ellenére – ajánlott be a MÚOSZ akkori tikárának. Láta bennem a „társadalmi érzékenységet” meg a kallódási hajlamot. Életrajzom beadása után sajnálattal értesültem a titkártól, hogy a Tájékoztató Hivatal elutasított származásom miatt. Legközelebb, 1984-ben, a szakközépiskolai oktatásból már menekültem a Hírlapkiadó Vállalathoz, miután 1983-ban megjelent vékony verseskötetem a Móra Kiadó gondozásában, s az lett az ajánlólevél.

Addigra már Kormos István és Nagy László halott, Sík Csaba lett az illetékes főszerkesztő, és Rózsa Endre, a Kilencek-csoport tagja, az elsőkötetesek szerkesztője. (Ők sincsenek már.) Előtte kéziratkötegem megjárta a többi kiadót is. A Csepeli Munkásotthon Olvasó Munkás Klubja – 1978-ban – házi sokszorosításban nyomtatott belőle egy füzetnyi válogatást Mezey Katalin bevezetőjével, a házi

kiadványsorozat valahányadik köteteként. Csepeli bemutatására a Fülep-tanítvány költő, Fodor András is eljött a segítő kéz nyújtásának szándékával. A biztató fejlemény után közel másfél évet húzott le dossziém „vizsgálati fogságban” Bíró Zoltán (a későbbi politikus) minisztériumi főosztályán.

Ilyen irodalmi és „munkásosztályos” múlttal lettem üzemi újságíró a gumiiparban, műszeriparban, közlekedésben, végül a papíriparban szándéktalanul is *Benke László* sorstársi lábnyomába lépkedve, aki évekkal hamarabb került a szakmába. Ebben a közegben mozogtam a legotthonosabban. Soha nem volt ínyemre a vagdalkozó politikai újságírás, és nem vagyok „irodalmár” alkat sem. Miután a '90-es évek közepén a magyar ipar talaja is kicsúszott a lábam alól, meg sem próbálkoztam más újságírásba befurakodni.

[Zárójelbe teszem a párhuzamot: amikor egy írószövetségi megemlékezésen több pályatárs szíve elszorult Sánta Ferenc, Kossuth-díjas író „rendszerváltás” utáni elhallgatásától, bizonyára ráérezett Sánta Ferenc és a „rendszerváltás” szíve közti különbségre, valamint az új szív háritása és befogadása közti lét-alá-szállásra. Történelmi „itt-tartózkodásunk” legújabb kori helységneve lehetne a LÉTALÁSZÁLLÁS.]

Hozzáállásom részleges magyarázatának tartom, hogy viszonylag fiatalon akadtam össze *Lukács György*, majd *Fülep Lajos* műveivel. A két gondolkodó bár a múlt századelőn rövid ideig közös szellemi műhelybe került, irányultságát tekintve úgy viszonyult egymáshoz, mint a jéghideg és a forró víz, melynek csak a halmazállapota közös. „Halmazállapoton” a *magyar* névre keresztelt élet vízgyűjtőjét értem, amelyiknek mindketten az eredői:

hideg és meleg óceáni áramlatok. Lukács elmélyítette a személytelen, tárgyi-materiális lét értelmezésére irányuló kísérletezésemet, Fülep pedig az élő valóság személyessége iránti fogékonyságomat. Tragikusból szarkasztikusba váltó – akár depressziósnak is tartható – megközelítem szerint úgy tűnt, hogy a *Hófehérkét* játszó „rendszer váltás” a *mérgezett almát* nyelte le. Összes *Héttörpéjének* az ideológiai üzemmódbba való átkapcsolás lett a kötelező önmeghatározása. Vagyis olyan ál-élet, amelyik átünnepli a pusztulást. Téma tekintetében nem vagyok válogató, inkább azokra a körülményekre vagyok érzékeny, amelyek megengedik vagy sem, hogy a magam „keskeny ösvénye” legyen a téma szorosán átvezető karavánút. Tudom, hogy ellentmond mindenfajta tömegtermelésnek, de én ezt tartom munkámnak.

9./ Ön szerint miért fontos írni?

Nekem a „szövegvezetés” olyan, mint pilótának a botkormányba kapaszkodás. A *fogalmazás* hasonlít a repülőgép célba juttatásához, amikor az emlékezet tájai fölött megtett út életünk fogalmának újabb jelentéséhez vezet. Örökre hálás vagyok Tamási Lajosnak egyik, önismeretemet szolgáló baráti tünődéséért. Ilja Ehrenburgtól kölcsönözte a következő hasonlatot (ő tudta a forrását), mikor egyszer félreült velem irományaimról konzultálni.

Nézd, öregem, Ehrenburg azt mondja, úgy van kétféle író, ahogy kétféle pilóta: egyikük berepülő pilóta, másikuk utasszállító. Te inkább olyan vagy, mint a berepülő pilóták. Azoknál a Jóisten sem tudja előre, hol

érnek földet. Irgalmatlanul sok ellentmondás vesz körül minket, azokat látom megjelenni a verseidben. Nagyon tiszteletreméltónak tartom ezt a birkózást. Lehet, öregem, hogy ez a jövő zenéje. De ahhoz, hogy kitisztuljon ez a zene, sok víznek kell lefolyni a Dunán. Neked is ki kell próbálnod magad, hogy lásd, mire vagy képes. Minél többen mondjanak véleményt. Rajtam nem fog múlni. Csináld.

„Szükséges, hogy a vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye” – szokták idézni József Attilától az *Irodalom és szocializmus*-ból. Nála azt jelenti a „gyémánttengely”, hogy az erkölcsi, metafizikai értelemben felfogott *élet* – az „emberi élet” – az a forgástengely, amelyik jottányit sem veszíthet *azonosságából*, akárhány világ is forduljon meg és kopjon el rajta. Az erkölcsi feladat változatlan. De az azonosság tengelye meggörbül, ha az **életet** nem a nála *többre méltó létezéssel való egybeesése* tartja egyenesben. Belegondolva József Attila allegorikus „gyémánttengelyébe”, eleve lehetetlen a görbülés, hiszen a tengely gyémántból van, „meggörbülése” azonos az eltörésével, az élet összeomlásával.

A költészet a kristályszerkezetben keletkezett feszültség feloldója kell, hogy legyen.

A költészet az **életnek** a nála magasabb fokozatú **létre** térítője.

A költészet az *élet* széttörni készülő *fogalmának* helyreállítója, karbantartója.

10./ Mitől lehet jó egy vers?

Formáján kívül attól, hogy nemcsak *vers*, hanem *költemény* is. Egyik a külső, másik a belső. A görög „poiészisz” *cselekvést, létrehozást, alkotást, előállítást, teremtést* és még sok hasonlót jelent. A poétikus szöveg – nem csak a vers – létrehoz valamit, ami előbb nem volt, nem létezett. *Lehetősége* szerint ugyan életünk ismeretlen állományába tartozott eddig is, de *ténylegesen* nem számolhattunk vele. A poétikus cselekvés a *jelentés* fogódzóját adja hozzá az ismeretlenhez, a birtokunkká teszi, kitágítja öntudatunk horizontját. Azt teszi, amit egy földfoglaló, de nem mást foszt meg valamitől, hanem a *lehetőség végtelen kínálatából* veszi el a magáét, amitől a végtelen nem rövidül meg, csak a kijelentésformáját változtatja az idő haladtával.

A *Matematika* a megmondhatója, hogyan mesterkedik a velünk növekvő *végtelen* fogalmának újra tétélezéséért, távlatának kigöngyöléséért. – A *Költészet* a megmondhatója, mit cselekszik a véges *élet értelmének végtelenítéséért*, a „túlfelőli hang” meghallásáért.

Ha a *végtelen* gondolati tökélye – örökkévalósága – megcsorbul, akkor a *gyémánttengelyből* pattan ki szemcse, az azonosság sérül. Ugyanis a végtelen tölti ki a keresett *egészet*, amiből kiveszi *részét* a költészet annak épségével vagy csorbájával együtt.

11./ *Miről kell a költőnek írnia?*

Azt Ő tudja...

12./ *Hogyan születik meg önnek egy-egy verse? Azonnal összeáll, vagy csak idővel?*

Valahol találkoztam a néprajzi leírással, hogy szibériai finnugor rokonainknál gyógyító erőt tulajdonítottak a rénszarvas lábnyomában összegyűlő víznek. Számukra a rénszarvas mint totemállat az életszentség megtestesítője. Nekem a költészet munkája egy-egy *'csodaszarvas lábnyomának'* felkutatását és a benne meggyűlt gyógyerejű víz kimeregetését jelenti. Csakhogy az *'én szarvasom'* igen rejtőzködő, sokáig tart az azonosítása, és a kimeregetett víz hitelesítése. Egyszóval, a *'nehéz szülés'* állandósult nekem. Ez abból is adódik, hogy a *'világ és köztem'* az elhidegülések és fölmelegedések váltogatják egymást. Hol a világ fárad belém, hol én veszítem el annyira a bizalmamat, hogy azt is megszülni akarom, amit nem kéne, nem veszem észre, hogy kézre esik.

13./ Min dolgozik mostanában? Hogyan telik egy-egy napja?

Ha munkán formális írói munkát ért, akkor semmin sem dolgozom mostanában, ha pedig mégis teszek valamit, nem tudom, hogy min dolgozom. Ámbár valami most történt: kérdéseket tett föl nekem, és arra keresem a válaszokat. Ez formálisan is olyan, mintha írói munka lenne. Az esemény azt jelenti, hogy huszonegy kérdés alakjában *'megjelent a szarvas'*. De hangfogót teszek a számra, nehogy az előtt elriasszam, mint hogy ittfelejtethné lába nyomát.

Hangfogóként Wittgensteinről, a filozófusról mesélek, megidévezve egyik, nekem legkedvesebb gondolatát.

Azt fejti ki egy helyütt: téves az a gyakori kiszólás két ember vitájában, amit valamelyikük, perdöntő

érvként, ekként vet oda: „*márpedig én tudom, hogy mit beszélek!*” Könnyű belátni, hogy a bíró számára perdöntő súlya ennek az érvnek nincs. A valós tényállást az érdekeltek állításától függetlenül is bizonyítani kell.

Nem ennyire könnyű viszont a bevett kijelentésformulában fölismereni a logikai tévelygést, amelyhez a józan ész is kell tanúul megidézni. Ha valaki azt állítja, *tudja, hogy mit beszél*, akkor azt állítja: egész lényével, egyazon pillanatban, két dolognak egyszerre adja át magát:

1.: Beszél, vagyis *cselekszik*, mert a beszéd a cselekvés nyelvi formája.

2.: Nem cselekszik, hanem *megtud valamit*, ami a passzivitás, befogadás, elszenvedés tudati formája.

Tapasztaltuk, hogy akik a fönti egyidejűséggel makacsul kísérleteznek, könnyen a pszichiáternél végzik. Azt sem helyes mondanunk, hogy „felkel a Nap”, merthogy a Föld fordul felé, de ez nem jár a tudat összezavarodásával. Viszont a *cselekvés* és *tudás* egymást kiegészítő (komplementer) és időben elnyújtott jellegének egyetlen pontba zsugorítása a vég kezdete lehet. A téves beszédformula használata, a benne való hit a köztudat titkolt *paranoiája* – hamis tudata. A valóság az: *beszéd közben senki sem azt tudja, hogy mit beszél, hanem azt beszéli el, amit tud*. Létének alárendelt tudata tárgyát alakítja át a másik ember tudatába hatoló hangjellekké. Csakis az után foghatja föl, hogy mit mondott, ha az általa keltett valóság hullám visszaverődéséből megéri.

A „tudom, hogy mit beszélek” helyett már rég azt kellene formuláznunk, „*azt beszélem, amit tudok*” vagy „*gyanítom, hogy mit beszéltem*”.

Tehát a *létünkért* való *cselekvés* attól teremtő erő, hogy végcélja az Univerzumban szunnyadó lehetőségek felszabadítása. Az ilyen cselekedet egész *hitvilágunk bölcsője*, és nem *a tudás birodalma*. Ami a lehetőségekből ténylegessé válik, annak megadja magát tudatunk. Hagyja, hogy benyomakodjék akár az ujjongó öröm, akár a józan meglepődés, vagy egyenesen a szenvedés kíséretében. Válaszadásul formázza meg pajzsát a *tudás*, és azt fogalmazza meg célként a nyelvi vagy nem-nyelvi *cselekvés*.

Most értem el a válasz lehetőségéig: mivel nekem az a munka, amit '*a megjelenő szarvas*' előidézhet, a *cselekvés hitvilágába* tartozik, fogalmam sincs még arról, hogy min dolgozom. Minden napom azzal telik, hogy teszek valami hinnivalót, bármily parányit.

14./ *Mi az irodalom funkciója, szerepe a mai világban?*

Véleményem szerint, ahogy a kínai teácsészé funkciója nem változott, úgy az irodalomé sem – főképp, ha az poétikai töltetű –, mert nélküle „meggörbülne a világ gyémánttengelye”. Azt érdemes megvizsgálni, van-e bármi másnak esélye a funkció átvételére. Bizonyára van, mert nem csak kínai porcelánból lehet teát szűrölni. Az is igaz, hogy a *teázás funkciója* sem azonos a kínai hagyományban és egy lövészárokban. A többértelmű teázásban csak a főzet tea-eredetűsége azonos. Az irodalom-fogyasztásban pedig az közös, hogy mint szellemi tápláléknak és élvezeti cikknek az *alapanyaga* a valamikori *élő beszéd*. Amit irodalomként elfogyaszthatunk, nem más, mint az

előbeszéd információ-tartalmának a konzerve. Az írásba foglalás a tartósító eljárás. A nyári gyümölcs sem áll el télig, ha semmit sem teszünk vele.

A rögzítéstechnika lehetővé tette, hogy ne csak betűkkel írassunk, hanem mikrofonnal, kamerával is (meg még ki tudja mivel). Ez kitágította az irodalom horizontját. Ugyanazt a követelményt támasztjuk velük szemben, amit a betűkkel rögzített irodalommal szemben. Át kell esniük a fogalmazás tartósító eljárásán, hogy információ-konzervekké válhassanak. De az újfajta irodalmak nem konkurensei a hagyományosnak, hanem annak *derivátumai* (származékai), mint a pénznek az értékpapírok, akár a villamosjegy is. Nemcsak tágítják az irodalom hatókörét, hanem rosszul viselt terheket vesznek le a betűirodalom válláról. De ha az emberiség valamilyen oknál fogva elfelejtené a hagyományos írást, akkor beroskdnának a származékos irodalmak is. Ugyan mikrofonba is mondhatnám, amit most leírok, de alaposan megcsappanna a fogalmazási teljesítmény, a szöveg információ-sűrűsége.

Gondoljuk meg, mi volt az előfeltétele az írásbeliség létrejöttének, amely nagyítóként emeli ki tudatáramlásunk ismerettartalmát?

Úgy fedezte föl ez Ember a nyelvet, mint bármelyik szervét, amelynek apránként jött rá a szerkezetére és legfőbb funkciójára. Megértése után ellenőrzése alá is vonta mint az információk átvitelének kollektív szervét. Szimbólumokat rendelt a nyelvi eljárásokhoz és azok tartalmához. A szimbolikus rendezettség pedig vissza is hatott a beszédre – tudatos csiszolására és átadására –, az információ meg, konzerválásánál fogva, előre hatott az

Ember saját jövőjére is. Neki adatott meg egyedül az „állatvilágban”, hogy – a tér mellett – nyelvével arányos ablaka nyíljon az idő dimenziójára is. Nemcsak földfelszín létezik számára, hanem van *'tegnap'* és *'holnap'*; *'ezer évvel ezelőtt'*, és *'ezer év múlva'*.

De mitől kozmikus jelentőségű az emberi nyelv? – Felfogásom szerint, az Ember és a Világegyetem eltérő szerkezete közötti információ-áramlás illesztőszerve. Az univerzális környezettel való érzéki kapcsolatunk adatai a nyelvi „interface” – egyeztető-átalakító egység – közvetítésével válnak egymás közt is cserélhető emberi tudattá. Az áramlás elsődleges forrása pedig az élő hang. Emellett szól az is, hogy a „látást” minőségileg különböztetjük meg a „nézés”-től. Csakis azt *látjuk meg*, amit előzőleg élőszóban vagy „lelki fülünkkel” már *meghallottunk*, és jelentőlegesen köszön vissza:

*„Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hú
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk
mint a mélyhegedű.”*

(József Attila: A város peremén; kiemelés B. L.)

Az élő hang üzeneti rangjának elsőbbségére utalnak érzéki fogyatékoságainkhoz tapadó képzeink is. Ha például elveszítjük látásunkat, kiélesedik a hallásunk egészen a beszéd „látásáig”. Ezért a mitikus becsben álló jósök, *látnokok* lényegi fogyatékosága a *vakság*. A látnokok vakságával ellentétben – aki a joggal elvárt ismeretek

közlése *mellé beszél* –, a bölcs zsargon szerint *süketel*, beszéde *süket duma*.

Összefoglalva: érdemes úgy elgondolni az irodalmat, mint a konzervált beszéd információs értéktárát és cserekínálatát. Az irodalomnak vannak mesterei, tudományágai, fejlesztői, műhelyei, és fogyasztóvédelme is kell hogy legyen. A művészi irodalomnak mint „konzervnek” attól művészi a teljesítménye, hogy megmenti az élő hang „láthatóságát”. Az bármelyik irodalom életrevalóságát fokozza, ha minden tolakodás nélkül modellt áll benne az élő személy.

15./ *Mi érdekelte, érdeklí az íráson kívül?*

Az írás nekem nem érdeklődés, hanem, ha a *fogalmazvány repülőjét* sikerül földre tennem, annak nyoma a *lábnyomom*. E repülő lábnyom minden érdeklődésem végső formája.

16./ *Kedvező-e jelenünk a líra számára?*

A kérdésre kérdéssel tudok felelni. *Kedvező-e a mai élet az élet számára?* Azt válaszolhatjuk, *van rá igény, hogy az legyen*. Akkor arra is van, hogy a líra számára kedvező legyen. Előre nem ítélni meg, hogy az a líra „nagy” lesz, vagy „kicsi”. Én már hallottam papot akkor is prédikálni, mikor a kántoron kívül csak én hallgattam.

17./ *Milyen kölcsönhatásban van egymással a történelmi kor és a benne születő irodalom?*

Megvallom, ez olyan kérdés, amely megingatja a hitem abban, hogy az eddigi válaszok után mostantól fogva sem tévedek el.

Ha egy könyvet felütök, nekem annyi, mintha szóba elegyedtem volna valakivel. Elmémben beszélni kezd az írott szó, és csakis nekem. Amikor én írok, a fordítottját teszem. Valakit szeretnék megszólítani, eltekintve az olyan műhelymunkától, amikor nem valakit, hanem egy útkadályt próbálok jobban kiismerni. De ha nem a könyvekről, hanem „irodalomról” beszélünk, akkor egy társadalmi intézményt boncolgatunk. Talán helytelen volt korábban az „irodalom” funkcióiról elmélkednünk, mert nem az irodalomnak vannak funkciói, hanem maga *az irodalom a mindenkori társadalom egyik funkcionális szerve*. (Más nyelven: „alrendszere”) Ahogy a vesém az én fizikai funkcionálásom tartozéka, úgy kiszolgálója az irodalom is a társadalmi kultúra működésének. Megkérdezhetem persze, hogy a vesém és a tudatom közt milyen a kölcsönhatás, de nem kérdezhetem meg, hogy szervezetem és vesém közt milyen a kölcsönhatás, mert ők egyetlen minőség. Ha jó a vesém, egészséges vagyok, ha pedig rossz, akkor beteg a szervezetem, amelynek okát esetleg tudom a vesémre lokalizálni. A kapott kérdés pontosított hasonlata viszont az lehetne: „milyen kölcsönhatás van a vesém és a tudatom között?” – Vagy azt válaszolom, „nem is tudok arról, hogy van vesém”, vagy azt, hogy „megint fáj”. Az eszmei alanyisággal felruházott *Korszak* ugyanilyen kölcsönhatásban van az *irodalmával*: vagy jól szolgálja az irodalma, vagy fáj neki. De az is lehet, hogy sok fájdalomából ki sem tudja szűrni, mije fáj. Ez nem az *íróra*, hanem a *politikára*, jobb esetben a *tudomány intézményére* mint egy másik részfunkcióra vet

valamilyen megvilágítást, végső soron pedig az „össztársadalmi” és a „világtudatra”.

„Írófejjel” magam csak azzal kísérleteztem, miként tudok másokat megszólítani. A befogadói tudat megértéséhez többször fordultam válaszadásért az elmekórtanhoz is. A Dosztojevskij-i *Félkegyelmű* ember közvetlen tanácsadóim közé tartozik. Ő az a típus, aki azért „félkegyelmű”, mert erkölcsi felfogásának „másvilágisága” miatt nem részesül a társadalmi létezésre való alkalmasság teljes kegyelmében.

Valamikor nem tudtam megfordulni olyan termelő munkahelyen, amelynek ne lett volna meg valamilyen segédmunkásként a maga „falu bolondja”. Egyik pesti cégnél közel kerültem az ilyen mindenes *cipelnökhöz*, akinek „normális” fivérét máshonnan ismertem. Beesett arcán töretlen melankólia honolt, mosolyogni soha nem láttam, és úgy döntötte be vállát, nyújtotta meg lépéseit, mint a hám elől baktató igáslovak. Gyakran megállt a munkasztalomnál, meséltettem családjáról, hogy könnyítsen a lelkén. Egyszer csak verseket kezdett mondani, mintha énekelne. Az iskolában tanultak után előhozakodott a sajátjaival is. Belém nyilallt, hogy ezt a hangot keres-tem, és lediktáltattam magamnak a leghosszabb versét, ami azóta elkallódott. Tompa rezignáltsága rezgésbe hozott egy bennem várakozó basszus-húrt. Néma társa lett ezután összes hangfogásomnak. Csepelen, 1978-ban megjelent *műhelyfüzetem* címének, a *Föltétlen elégiák*-nak is ő a sugallója. Ezt nem a kor és az irodalom kölcsönhatásának nevezném, hanem az én korom ilyenén irodalmi funkcionálásának, a társadalmi szervezet '*veseműködésének*'.

Ha már a *Föltétlen elégiák*-ra lyukadtam ki véletlenül, meg kell említenem, hogy 33 évvel ezelőtt, *mottóként*, három szerzőtől választottam füzetem elejére idézetet: *Berzsenyi Dánieltől, Fülep Lajostól és Lukács Györgytől*. Egyúttal arra kell emlékeztetnem, hogy a csepeli *műhelyfüzet*-sorozat ötlete a Csepelről elüldözött Oláh János szellemi hagyatéka, amiért aztán Tamási Lajos küzdött meg.

18./ Mit jelent az Ön számára a táj, a város, az ember, a haza?

Az eddigiekből bárki megítélheti.

19./ Mik a legfontosabb dolgok az életben?

Nekem *egy* a legfontosabb: hogy értelmet találjak benne, mert az megsokszorozódik. Az élet értelme mindig hír formájában talál meg minket, és az az információk királya, a *megnyilatkozó Információ*. De ahhoz, hogy a Világegyetem üzenetének címzettjei lehessünk, föl kell készülnünk rá, és postaládát kell nyitnunk azonosságunk címkéjével. Majd csak érkezik levél. Ha nem érkezik, akkor lehet, hogy zárt a postaládánk, vagy a címke hamis.

A Megnyilatkozással való találkozás lankadatlan keresése az *Igazi Munka*. E gondolat megkörményezéséért Nagy Lászlónak vagyok hálás, mert egy beszélgetés közben esett erre a pillantásunk. Magamban éppen Lukács György friss *társadalom-ontológiájával* polemizáltam, mikor az És-be vetődtem, és gyorsan megosztottam vele kételyemet. Lukács fejtegetéseiben a *munka* eltúlzottnak tetsző emelvényre került. Főképp az nagyította túlzássá, hogy

még kísértett felfogásában az az „evolucionista materializmus”, amelyik a majomnak emberré válási titkát a munka emberformáló szerepéből vezette le maradéktalanul. Lukács az „emberebbé válás” jövőjéhez is mértéken felül rendelte hozzá a munkát.

Ekkoriban azonban a társadalomkritikák már meg-
teltek óvatos iróniával a szocializmus ortodox munka-
fogalma iránt. Érzékeltették, hogy megfordulni látszik a
„trend”, és a munka jár élen az embernek majommá
visszaalakításában.

Arra bólintottunk, hogy munka nélkül még Isten
sem teremtette volna meg a Világot, különben nem tellett
volna hat napjába. De az nem mindegy, hogy hatnapos
munkájával ki mit teremt, *s mit jelent a munka*. Ezért *Az
Információval* való találkozás megszervezése az érdemi
tett, a többi munka már csak az értelmes élet ígéretének
beváltatása.

20./ *Vannak-e teljesületlen álmai, vágyai?*

Nekem vannak teljesült álmaim is – nem
panaszodom.

21./ *Úgy tűnik, hogy Önre a filozófia legalább olyan hatással van, mint az irodalom. Kiktől tanult a legtöbbet?*

Tegyük meg azt a pontosítást, hogy ifjabb koromban a
szépirodalom, később a filozófiai irodalom gyakorolt rám
nagyobb hatást. Gimnáziumunk névadója, Madách Imre,
jó példája a köztességnek, sőt, ahogy én látom, az ő
bölcseleti költészete a teológiát ostromolja. Azért sem
tagadhatnám le hatását, mert negyven évvel ezelőtti

„költői beadványom” elé mottóként a Tragédiából idéztem. („*S nem érzéd-e eszméid közt az űrt, / Mely minden létnek gátjaúl vala, / S teremteni kényszerültél általa?*”) Viszont *Martin Heidegger* filozófiájával való találkozásom egyik személyes nyereségének azt tartom, hogy az ő „jelenvalólet” fogalmának egzisztenciális megvilágításában hajlamos vagyok együtt látni Madách Imre és James Joyce vívódásának rugóit is. Mindkettőjük művének a mulandó *jelenlét* kinagyított azonosítási „gond”-ja – a *teremtés* – terebélye alatt a helye.

Azt bizonyára sikerült bevallanom, hogy nem vagyok a tanulás művésze, a legfontosabb, amit megtanulhattam, hogy *mindenkitől lehet tanulni*. Csupán az korlátozza ezt a tanulási lehetőséget, hogy éppen annyit sajátíthatunk el másoktól, amennyit megőrzünk gyermekkorunk jóra való fogékonyságából.

Amikor kisdíakként pénzt kerestem, rendszeresen vásároltam az Élet és Tudományt ugyanannak a kíváncsiságnak engedve, amelyik becsalt a játékboltokba is. „Költekezésem” a nélkülözés miatti szemrehányás veszélyének ösvényén osont, de az Élet és Tudományból két név közvetlenül is megtestesült számomra később.

Gyakran találkoztam **Detre Lászlónak** mint a hazai csillagászat „királyának” nevével. Az ő „megvezetésével” könnyű lett összefutnom egy közös szemináriumon velem egykorú fiával, Detre Csaba geológus-paleontológussal. Meghívott a Magyar Állami Földtani Intézet, Lechner Ödön-tervezte, gyönyörű székházába, az akkor csírázó Filozófiai Vitakör általa vezetett rendezvényeire. Ennek már közel negyven éve, és szellemi háztartásomnak azóta is elengedhetetlen része. Bár lankadón, de még

öngondoskodó családként fogjuk egymás kezét, túl vagyunk 2500. találkozónkon. A Kör bizonyára kap legalább egy kis bekezdést a magyar művelődés-történetben, ahol megfordult (főként) a természet-tudomány sok, húzóerejű képviselője. Itt – filozófiai forgácsaim előadása mellett – még én is tartottam poétikus felolvasásokat, és a '70-es években Mezey Katalin is felbukkant írásaim útját egyengető önzetlen fölvezetőként. Majd 1995 januárjában népes közönség előtt, *Velünk történik* című szerzői estemmel – ugyancsak költői módon – megpróbáltam világgá kiáltani, hogy mi történik velünk.

Az Élet és Tudomány matematikai ismeretterjesztője volt évtizedekig **Bizám** György. Unokatestvérének, az esztétikum filozófiájával foglalkozó *Bizám Lenkének* Lukács György-szemináriumaiiba kapcsolódtam a '80-as évek végén. Amit önerőből felfogtam Lukácsból, az ő konok módszeressége mellett újrarendeződött. De minden súlyponti műre jellemző, mint Lukács életművére is, hogy annak sok „felhasználói olvasata” lehetséges, ezért gyakran próbára tettem az ő tanári meggyőző képességét. Bizám Lenkét úgy jellemezhetem, mint lelke mélyéig elkötelezett, koncentrációs táborból is hazatért (mehetett volna máshova is), állandó ideológia-kritikára kész marxistát, aki elesett helyzetből indulva küzdötte át magát az önkritikus öntökéletesítés minden fokán az akadémiai doktorság előszobájában támasztott (főként) ideológiai akadályoztatásáig. Legnagyobb dicséretnek fogtam föl, hogy meggyőzésem kedvéért többször meghívott lakására, és amikor 1990-ben, súlyosodó betegen tőlem rendelte meg Misztótfalusi Kis Miklós Aranyos Bibliájának fakszimile kiadását – amíg kiszabadítottam a

könyvremeket dísztokjából –, félig lehunyt szemmel megjegyezte: *látom, hogy maga milyen finoman nyúl a könyvhöz.* – Nehéz lenne röviden leírnom az ő varázsa alá került szerteágazó közösség maradékának (is) esztétikai-etikai összpontosítását.

A Fülep Lajos műveivel való találkozást, és sok képzőművészeti meg filmművészeti kalandozást egyik műszerész-sorstársamnak köszönhetem. Az ő emlékének ajánlottam a Móra kiadónál megjelent *Befejezhetetlen mondat* című kötetemet 1983-ban: „Szabolcs emlékének”. Húszéves kora körül Németh Lajos művészettörténész nyomába szegődött, aki Csontváry Kosztka Tivadar életműve kutatásának és elismertetésének volt úttörője. A *Művészet*-ben megjelenéshez segítette Csontváry *Mária kútja* c. képének elemzését. Családirag ahhoz a református kultúrkörhöz tartozott, amelyiknek Fülep Lajos és Hamvas Béla neve a művelt nemzettudatba avatottság titkos jelszavát is jelentette. A költő Pilinszky Jánostól a festő Ország Liliig – a magyar katolikustól a magyar zsidó misztikáig – terjedt szimbólumkörének átmérője a szellemi világgömb helyi síkmetszeteként. „Mindenkít” ismert, Fülep Lajost is kísérelte némelyik sétaútján. Ő maga Sopronból került Pestre, albérletben lakott, és két műszakban gyártott széria-termékeket. Öngyilkossággal váltotta ki magát a kallódásból a '70-es évek közepén, hogy csatlakozzon a művészettörténet égi útján poroszkálókhoz. *Kocsis Szabolcsnak* hívták.

Említettem, mekkora ajándék nekem a Damjanich utca. Ha nem a *nincseket* számolom, hanem a *vanokat*, leltáram szerint, ez az utca a *Csikágóval* együtt az olvasztótégely minden követelményének eleget tett. Egykor, városligeti

torkolatából nézett vissza az utca tengelyére a jeruzsálemi Szent Sír-templomra emlékeztető Regnum Marianum fogadalmi templom, melyet a Sztálin-szobor térhódítása miatt robbantottak föl 1951-ben. A templom „bűnösségét” mélyesztette, hogy a *tanácsköztársaságtól* való megszabadulás hálája emelte. Alapkövébe falazták ennek dokumentumát. Nem „sóval hintették be a helyét”, hanem a kultúrharc radírjával estek neki. Miután Sztálin ledöntött szobrát kicserélték Leninre, a templom helyén tanácsköztársasági emlékművet emeltek: „csakazértis!”, hirdette teli torokkal Berény Róbert kubista plakátfigurájának plasztikai utánczata. A gesztus még alantabb dobbantotta földre a templomot. – Azért is ördögi a tett, mert a templom a kerület keleti határán állt, és nagyjából vele átlósan a Dohány utcai zsinagóga (térsegünk legnagyobb zsinagógája) a kerület nyugati határköve. Annak környezete a *zsidónegyed*, amely a budapesti gettó egykori színtere. A jeruzsálemi templomra emlékeztető *Nagyregnum* és a tengely másik végében álló zsinagóga egy szellemi párbeszédet is jelképezett.

Küldetésüknek az ifjúság nevelését tekintő Regnum Marianum-közösség atyái még engem is megszólítottak. Időnként úgy vártunk a velünk való beszélgetésre, mint manapság egy mentálhigiénés rendelőben az életük orvoslására várók. De minket nem gyógyítani kellett, hanem útravalóval ellátni. Gyámjainkat bebörtönözték a fiatalság mételyezésének ürügyén. Szókratész halálra ítéelésének is egyik büntétele volt „az ifjúság megrontása”. – Bármilyen távol is sodort tőlük a magyar társadalom története, „az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...”! – gondolom ma is. Ez akkor sem hagyott

nyugton, amikor marxista-leninista és filozófiai tanulmányokat folytattam a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottságának Esti Egyetemén, legalább huszonöt évig látogatva az intézményt, főként a „gúzsbakötve is táncoló” szabadság kedvéért. Nem a filozófia-tanszéken múlt, hogy majdnem minden úgy történt az országban 1989 után, mintha senki „nem tanult és nem felejtett” volna semmit. Közhellyel élve: *a tények makacs dolgok – de a legmakacsabb a tények alig átlátható kölcsönhatásainak azonosságát görgető történelem!* Ezért fáradhatatlanul ismétlődnek a jól ismert sorok:

*„Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hú kebel
Szakadt meg a honért.”*

Köszönöm a kérdéseket, a közös emlékezet minél nagyobb dicsőségére.

Budapest, 2011. július–augusztus

Függelék

LAKOMA

1.

GYÁSZ. A KOVÁCSMŰVÉSZET REMEKE.
 MEGROGGYANNAK A PILLÉREK A LÁNC
 SÚLYA ALATT, A KEGYES EDÉNYKE
 VÉDELMEBEN. POMPÁZATOS ÜNNEP.
 LEZÚDUL A DALÁRDA A MELLVÉD
 LÉPCSŐIRŐL, OLYAN MINTHA A FAL
 DÖRÖGNE NYÍLÁSAIN
 AZ EZÜST POMPONOK FELÉ;
 LOVAK FARÁN FÉNYLIK AZ ÖRÖKLÉT
 ÉS AZ ÖSSZEVÁLOGATOTT SZAGOKBAN
 NÉHA FÖLEMELKEDIK A TAMBURMAJOR
 ÜTEMESEN, MINT EGY VERŐÉR
 MÉG PUMPÁLJA A LEGSZEBB ÉRZÜLETET.
 NINCS ITT A HITVÁNYSÁGNAK HELYE
 CSAK A FOGADKOZÁSNAK, S AZT HAJTOGATNI
 EGYSZERRE A MEGÓRÜLÉSIG:
 A *MEGBOLDOGULT* MEGBOLDOGULT
 MEGBOLDOGULT A *MEGBOLDOGULT*
 MÁR BOLDOG! MICSODA ÜNNEP!
 A GYALÁZAT ELPORLIK, NYOMORULT.

2.

MÁR ÁLL A HELYÉN A KATAFALKON
 A TŰZ ÖRÖK ÁRNYÉKÁBAN
 Ó, MAGASZTOS TERÍTÉK!
 FELSZENTELT LAKOMÁRA
 TESTVÉREIMMEL EGYBEGYÚLTÜNK.

TARTSON MEG JÓ EMLÉKEZETBEN AZ ELHUNYT
 KÖVEKKÉNT SÜLLYESSZEN EL AZ ÉTVÁGY;
 ÜRES A LEGBÖLCSEBB MOSOLY IS
 NINCS EGYÜGYÜBB, MINT A CSELEKEDET
 TÉR ÉS IDŐ ÉS OKOSSÁG SZORZATA VAGY,
 OSTOBA MATEMATIKUS.

MÉG A KEZE FEJÉT RÁGOM. BŐRE PUHA VOLT.
 ÍNYENC TUDOMÁNY A HÚST KIPISZKÁLNI
 AZ ÍZEK KÖZÜL, DE AZ ALKART CSIPKEDNI
 TÖBBEN LEHET ÉS MEGOSZTANI A LAPOCKÁKAT.
 BABÉROSAK AZ ÍZEK A GYÁSZ
 EZÜST LEVELEITŐL ÉS JÓLLAKOTT
 A VIZSGÁLÓDÁS A KOPONYA
 ÓRASZERKEZETE MELLETT.
 DE MINDENKINEK JUT A CSONTOCSKÁKBÓL
 CSAK HAJSZÁL NE KÚSSZON A SZÁJPADLÁSRA
 ÉS NE TEKERŐZZÖN A NYELV KÖZEPÉN.

3.

MÉRT IS SIKERÜLNE EZ A PRÓBA
 MIÉRT NE SIKERÜLNE?
 A KÍSÉRTÉS ÖL MEG ELÉBB
 VAGY AZ ELEMÉK?
 HA ALÁD TORNYOZIK A JÉGHEGY
 MIT TUDSZ A ZSIBBADÁSRÓL
 ÉS A KITERJEDÉSRŐL, MIT JELENT
 A VISSZATÉRÉS TISZTA FOGALMA?
 NEM REMÉLED, HOGY A KŐ FELFELÉ ESIK
 NEM REMÉLHETED.
 MEG KELL A KÖRT JÁRNI
 BE KELL A KÖZEPÉT KERÍTENI
 NINCS ÉRTELME, AMI NINCS MÁR

NEM EMBER CSAK AZ ÉLŐ
 EMBERTELEN A VISSZA NEM TÉRÉS
 MIÉRT NE LENNE EMBERSÉGES?
 AZ ÉN POKLOM NEM A TE POKLOD
 ÉN POKLOM, HÁT PUSZTULNI ÍTÉLTETTÉL!
 CSAK EGY HAJSZÁL KÚSZIK KÖZÉM ÉS KÖZÉTEK
 ÉS A VISSZAOKADÁS ERŐFESZÍTÉSE.

4.

ARCOK A TŰZBEN, MELYEKET SZÉTFALDOSNAK A
 LÁNGOK.
 NYUGALMUK LESZ HA MEGSZÁRAD A VÉR
 HÜVELYÉBEN
 ÉS KIHULL, MINT A BODZABÉL.
 ARCOKKAL TAPÉTÁZOTT ÉLETEM FOLYOSÓ:

Á
 T
 M
 E
 G
 Y
 E
 K

NYÁRI ESTÉKEN NÉZTEM A VERANDA VÉGÉBEN
 HOGY' TÁTOGNAK A VIRÁGOK, S HOGY A ROVART
 MEGEMÉSZTIK:
 FÖL-LE BUZOG SZÁRUKBAN A BOMLASZTÓ
 FOLYADÉK. – TE IS CSAK LÜKTESS!
 MÉG EL KELL ÉGETNED EZT A NÉHÁNY ARCOT.
 „ITT SZENVEDJENEK A KOPONYA
 BOLTÍVÉBEN, AKIKET MEGLÁTTAM!”

DE KIKET LÁTTAM?
MIKOR LÁTTAM?
LÁTOM-E MÉG?

Ó, VÉN
(A PUSZTULÁSBAN OLY OTTHONOS
HOGY AZ ÉLETTEL FELÉR)
NEM KELLEK ÉN AZ ISTENNEK SEM
S AZ EMBER SE TUDJA, MIT KEZDJEN VELEM
NEM VAGYOK KIFEJEZHETŐ.
1967.

***

Epilógus

Az interjú még megtalálható a *Magyar Alkotók és Gondolkodók Társaságának* kegyeletből fönntartott honlapján, amely társaság szervezője és lelke *Dobó Andor* matematikus volt. Ő 2014-ben elhunyt, és azóta a honlap csak egy digitális kriptá funkcióját tölti be:

<https://magtarsasag.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/10/interjc3ba.pdf>

Dobó Andor – nemzetközileg is széleskörű elismertsége mögötti – munkásságáról bőségesen található adatok az interneten. Matematikai-tudománytörténeti tárgyú könyvei mellett a magyar közélet kérdéseire is avatottan szolt hozzá. Hiteles tanúja a rendszerváltást környező, az ország egész gazdaságát lefegyverző eseményeknek. Jól értesültségét a felelős intézményekben betöltött felelős munkaköreiből merítette. Elemzéseit egyikéből idézek a Demokrata tudósítása szerint:

„Az előadó Timár Mátyást, Fekete Jánost, Bácskay Tamást jelölte meg többek között a szörnyű következményekkel járó eladósodás előidézésével. A Nobel-díjas Friedman elvei szerint, Littlechild közgazdász és Rotschild bankár által erőszakolt privatizációval pedig az ország, vagyis a nép közvagyonát elkótyavetyélték. Matematikai módszerekkel fejtette föl az összefüggéseket: az ipar, a mezőgazdaság elsorvasztásának módjait.” (2009, 02. 25.)

<https://demokrata.hu/velemenyszokimondo-lattelet-es-kiut-77413/>

Jól értette az irodalom és filozófia nyelvét is. Ennek köszönhető késői és baráti ismeretségünk. A közéletbe vágó írásaim egyetlen fórumává lett a mára sírhellyé vált társasági honlapja. Kölcsönös megértésünk legfőbb közvetítője, hogy Bolyai János gondolatvilága mindkettőnk érdeklődésének központjában állt. Az abból rekonstruált világnézet – neki matematikai, nekem filozófiai közelítésben – a nézetazonosság platformját képezte. Sokaké mellett, az ő halálát is pótolhatatlan veszteségnek érzem ma is.

2024 június 1-én

Bokor Levente